

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIUDMILA KRAVCOVA

**ŠIUOLAIKINĖS RUSŲ KALBOS ASMENIS ĮVARDIJANTYS DAIKTAVARDŽIAI
KAIP PASAULĖVAIZDŽIO ATSPINDIS
(PAGAL “XXI AMŽIAUS AIŠKINAMĄJĮ RUSŲ KALBOS ŽODYNĄ. AKTUALI
LEKSIKA“)**

**Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)**

Vilnius, 2013 metai

Disertacija rengta 2010 – 2013 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Eleonora Lassan (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H).

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Filologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas – Prof. habil. dr. Aloyzas Gudavičius (Šiaulių universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

Nariai:

Prof. dr. Asija Kovtun (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

Prof. dr. Ala Lichačiova (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

Prof. dr. Hans Henry Droessiger (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H);

Prof. dr. Irina Oukhvanova (Baltarusijos valstybinis universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04H).

Disertacija bus ginama viešame Filologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2013m. rugsėjo mėn. 20d. 13 val. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto X auditorijoje.

Adresas: Muitinės g. 12, 44280 Kaunas, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2013 m. rugpjūčio mėn. 17 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

ВИЛЬНЮССКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ЛЮДМИЛА КРАВЦОВА

**КАРТИНА МИРА В ЗЕРКАЛЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЛИЦА В
СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ**

**(ПО ДАННЫМ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ РУССКОГО ЯЗЫКА НАЧАЛА
XXI ВЕКА. АКТУАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА)**

Резюме докторской диссертации

Гуманитарные науки, филология (04 Н)

Вильнюс, 2013

Диссертация подготовлена в 2010 – 2013 г.г. в Вильнюсском университете

Научный руководитель:

проф. габил. д-р. Элеонора Лассан (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология (04 Н).

Защита диссертации пройдёт на учёном совете Филологических наук Вильнюсского университета:

Председатель – проф. габил. д-р. Алоизас Гудавичюс (Шяуляйский университет, Гуманитарные науки, филология (04 Н).

Члены:

проф. д-р. Асия Ковтун (Университет Витаутаса Великого, гуманитарные науки, филология (04 Н);

проф. д-р. Алла Лихачева (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология (04 Н);

проф. д-р. Ганс Генри Дроссигер (Вильнюсский университет, гуманитарные науки, филология (04 Н);

проф. д-р. Ирина Ухванова (Белорусский государственный университет, гуманитарные науки, филология (04 Н).

Защита диссертации пройдёт на открытом заседании учёного совета Филологических наук 20 сентября 2013г. в 13 часов в X аудитории Каунасского гуманитарного факультета Вильнюсского университета.

Адрес: Литва, 44280 Каунас, ул. Муйтинес 12.

Резюме диссертации разослано 17 августа 2013г.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Вильнюсского университета.

Tyrimo temos aktualumas. Disertacijoje tiriamas rusų kalbos vartotojų pasaulėvaizdis, rekonstruojamas remiantis leksika, kurią žodyno sudarytojai deklaravo kaip „aktualią“. Pasaulėvaizdis – viena iš populiariausių šiuolaikinės lingvistikos temų, jo rekonstrukcija atliekama pasitelkiant ne vien lingvistinius duomenis, bet ir kitų mokslų sukauptą patirtį, padedančią paaiškinti santykius, kuriais kalbos ir kultūros vartotojai susieja tam tikrus reiškinius, taip pat vertybinį jų požiūrį į tuos reiškinius. Todėl šis darbas yra tarpdisciplininio pobūdžio – interpretuojant tiriamą medžiagą, teko pasitelkti filosofijos, politologijos, religijotyros, ekonomikos sričių šaltinius. Tyrimo aktualumas susijęs su analizuojamos medžiagos – vieno iš naujausių aiškinamųjų rusų kalbos žodynų – naujumu. Be to, šis žodynas darbe traktuojamas kaip hipertekstas, – hiperteksto terminas tampa vis populiariesnis, pirmiausia interneto kalbos tyrimuose, bet jį galima pasitelkti ir toliau analizuojant įvairius žodynus, kurie yra duomenų šaltiniai tyrinėjant konkrečių laikotarpių nacionalinius pasaulėvaizdžius. Vartojant šią sąvoką galima nagrinėti ne tik „naivųjį“, bet ir „mokslinį“ pasaulėvaizdį, kurį reprezentuoja nacionalinės kalbos leksika, – bet tai ateities tyrimų tema.

Vertėtų pabrėžti, jog asmenį įvardijantys daiktavardžiai, kuriuos pasirinkome kaip tyrimo objektą, iš viso sudaro apie penktadalį analizuojamame žodyne pateiktos leksikos (1300 iš 8500 žodžių). Be to, asmenį žymintiems daiktavardžiams būdinga tendencija gausėti: I. V. Želiabovos duomenimis, XX a. 4–5 dešimtmečių Ožegovo žodyne buvo užfiksuota apie 2500 tokių daiktavardžių, o 8–9 dešimtmečių Ožegovo ir Švedovos žodyne – daugiau kaip 3600¹. Tai liudija pasirinktos tyrimo medžiagos aktualumą.

Šio tyrimo **objektas** yra asmenį įvardijantys daiktavardžiai, užfiksuoti „XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamajame žodyne“ (2008). Šiame žodyne pateikta apie 1300 leksemų, turinčių asmens reikšmę. Mes apsiribojome trimis daiktavardžių grupėmis – asmenų įvardijimais, susijusiais su tų asmenų išpažįstama religija (138), partinę bei ideologinę

---

¹ Желябова, И. В. (2000). Эволюция состава и значения класса личных существительных мужского рода в русском литературном языке на протяжении 30-80-х гг. XX в. Дис. ... канд. филол. наук, Ставропольский государственный университет. [žiūrėta 2012 kovo 07 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dissercat.com/content/>. Dėl I. V. Želiabovos darbo verta atkreipti dėmesį: autorė turi galvoje vyriškos giminės daiktavardžius, bet turbūt galima, atsižvelgiant į tam tikrą paklaidą, mokslininkės pateikiamus skaičius taikyti visiems asmenį įvardijantiems daiktavardžiams.

tapatybę nurodančiais įvardijimais (109), taip pat daiktavardžiais, kuriais asmenys vadinami pagal jų veiklos pobūdį ekonominių santykių srityje (95). Iš viso buvo aprašyta daugiau kaip 300 leksemų.

Šios žodžių grupės buvo pasirinktos dėl permainų, įvykusių Rusijos visuomenės gyvenime ir paveikusių su minėta leksika susijusias sritis, apie tai bus išsamiai kalbama vėliau; taip pat atsižvelgta į šioms grupėms priklausančių leksinių vienetų bendrą kiekį – aprašytų leksemų skaičius sudaro apie ketvirtadalį visų žodyne pateikiamų asmens įvardijimų. Mes pasirinkome analizuoti, pirma, pačias gausiausias asmeniui įvardyti vartojamų daiktavardžių grupes, antra, būtent tas, kuriose, pagal siūlomą hipotezę ir remiantis specialistų išvalgomis, galėjo įvykti reikšmingų pokyčių, palyginti su tokių daiktavardžių pateiktimi Ožegovo žodyne. Nekelia jokių abejonių faktas, jog konfesinėje ir visuomeninėje bei politinėje srityse įvyko svarbių permainų, kurios inspiravo naujų kalbos priemonių atsiradimą arba paskatino senų aktualizaciją. Tuo tarpu ekonominė leksika tiesiogiai susijusi su valstybės ir visuomenės išgyventais pokyčiais, paveikusiais ir kitas gyvenimo sritis [maždaug tuo laikotarpiu buvo įteisinti kooperatyvai (1988) ir panaikintas Konstitucijos 6 straipsnis apie vadovaujamą TSRS Komunistų partijos vaidmenį (1990)]. Taigi motyvacija, dėl kurios pasirinkta tokia tyrimo medžiaga, pagrįsta siekiu analizuoti tuos pasaulėvaizdžio fragmentus, kurie atspindi tikrovės interpretaciją visuomenės gyvenimui itin svarbiose srityse, – dvasinėje srityje, darančioje įtaką dorovinėms žmonių nuostatoms, politiniame gyvenime, lemiančiame atitinkamus įstatymus, pagal kuriuos gyvena visuomenė, ekonomikoje, smarkiai veikiančioje politines ir moralines šiuolaikinio pasaulio vertybes.

Apibūdinsime **tyrimo medžiagą**. Atitinkamų žodžių reikšmių definicijos buvo fiksuojamos trijuose žodynuose: XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamajame žodyne (2008), Ožegovo žodyne (1984), Jefremovos aiškinamajame žodyne (2000).

XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamajame žodyne, turinčiame paantraštę „Aktualioji leksika“, yra apie 8500 žodžių bei žodžių junginių. Pasak sudarytojų, žodyno objektas „yra ta šiuolaikinės rusų kalbos dalis, kuri atspindėjo esminius ir akivaizdžiausius XX–XXI a. procesus, padariusius įtaką rusų kalbos raidai bei **jos vartotojų kalbinei sąmonei**“. (*pajuodinta mano* – L. K.) Epochos „iki didžiųjų pertvarkų“ leksikos pagalbinis žodynu laikome 1984 metais išleistą Ožegovo žodyną, priklausantį laikotarpiui, kai

visuomenės sąmonė artėjo prie permainų slenksčio. Šio žodyno vaidmenį tarybinės visuomenės gyvenime teisingai, mūsų nuomone, apibrėžė J. N. Michailova: „Šis žodynas skirtas plačiosioms skaitytojų masėms, ir jo įtaka formuojantis visuomenės kalbinei sąmonei yra ypač didelė.“ Šie žodynai buvo pasirinkti dėl to, kad jie buvo išleisti skirtingais Rusijos visuomeninio ir socialinio gyvenimo laikotarpiais, kai didelį poveikį turėjo intensyvus sąlytis su Vakarų kultūra, buvo matomos ryškios mentalinių ir materialinių reiškinių permainos, nulėmusios rusų kalbos vartotojų sąmonės mentalinio artefakto, vadinamo „pasaulėvaizdžiu“, transformaciją. Be minėtų žodynų, atliekant tyrimą kaip pagalbinę medžiagą buvo remiamasi vienu iš naujausių žodynų – T. F. Jefremovos „Naujuoju rusų kalbos aiškinamuoju žodžių darybos žodynu“ (Новый толково-словообразовательный словарь русского языка, 2000), kuriame pateikta 136 tūkst. leksinių vienetų. „Šis žodynas, kuriame pateikiama keli šimtai tūkstančių žodžių bei jų reikšmių aiškinimų, yra vienas iš geriausių. Jefremovos rusų kalbos žodynas – tai ne tiesiog geras aiškinamasis žodynas. Jis kartu su Dalio ir Ožegovo žodynais sudaro tą trejetą, kurią privalo turėti kiekvienas iš tiesų mylintis gimtąją kalbą ir norintis turėti rusų kalbos aiškinamąjį žodyną.“² Jefremovos žodynu pasinaudodavome siekdami parodyti galimas tarpines leksikono permainas ir palyginti į autoritetą pretenduojančiame žodyne teikiamus reikšmės aiškinimus su atitinkamomis definicijomis Aktualiosios leksikos žodyne, kuriame fiksuojama trumpalaikė kalbos būseną. Jeigu žodis iš XXI amžius pradžios rusų kalbos aiškinamojo žodyno neturėdavo atitiktens Ožegovo arba Jefremovos žodynuose, mes ieškodavome jo kituose šiuolaikiniuose rusų kalbos žodynuose, kad palygintume sąlygiškai neseniai kalboje atsiradusių žodžių reikšmės aiškinimus. Retais atvejais – siekdami patikslinti žodžio likimą rusų kalboje ir atsekti galimą jo resemantizacijos procesą – mes naudojome Dalio žodynu³. Atliekant tyrimą taip pat dažnai būdavo pasitelkiami elektroniniai resursai (forumai, įvairios žiniasklaidos priemonės), siekiant nustatyti, kaip

---

² Ефремова, Т.Ф. (2000). Новый толково-словообразовательный словарь русского языка. Москва: Дрофа, Русский язык.

³ Skliarevskaja G. N. įvardija tris pagrindinius rusų kalbos procesus, vykusius po *perestroikos*: 1) iš aktyvios vartosenos traukėsi ištisi leksikos klodai, susiję su tarybinės epochos realybe ir kategorijomis; 2) iš periferijos į aktyvią vartoseną sugrįžo leksika, susijusi su „grįžusiais“ į visuomenės gyvenimą reiškiniais, taip pat dorovinėmis kategorijomis; 3) pagreičiui vyko resemantizacijos procesas, kai buvo atkuriamos pirminės žodžių reikšmės atmetant tarybinio laikotarpio prisiluksniavusias ideologines reikšmes. (Скляревская Г. Н. Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы. // Исследования по славянским языкам. – № 6. Сеул, 2001, с. 178.)

analizuojami žodžiai vartojami kasdienėje komunikacijoje. Elektroniniai resursai, kuriuose gali būti reiškiami bet kurio visuomenės nario pozicija, atspindi žodžio vartoseną viešosios komunikacijos diskurse. Todėl resursų atrankos principas nėra esminis dalykas, nes rusų kalbos šiuolaikinio vartotojo sąmonė išreiškia save bet kurio tipo diskursuose.

Tyrimo tikslas – rekonstruoti pasaulėvaizdžio fragmentą ir atskleisti jame įvykusius pokyčius, remiantis leksikografiškai užfiksuotais kokybiniais bei kiekybiniais duomenimis apie asmenį įvardijančius daiktavardžius atskirose teminėse grupėse XX ir XXI amžių sandūroje.

Siekiant šio tikslo buvo išskirti **tokie uždaviniai**:

1. Išskirti XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamajame žodyne⁴ (2008 m.) grupę asmenis įvardijančių daiktavardžių, atrasti pagrindą jiems kategorizuoti ir išskirti atitinkamas jų grupes;

2. Aprašyti žodžių reikšmių pokyčius gretinant su kalbiniu šaltiniu, jeigu tie žodžiai buvo perimti, arba su Ožegovo žodynu⁵; motyvuoti asmenį ženklinančių daiktavardžių korpuso sudėties arba žodyninių definicijų skirtumus tarybinės epochos žodyne ir ALŽ;

3. Išanalizuoti prasminius žodžių ryšius teminiuose pogrupiuose, pasiūlyti sisteminių jų aprašymo būdą ir, nustčius žodžius bei anapus jų esančius reiškinius siejančius santykius, rekonstruoti pasaulėvaizdžio fragmentą;

4. Išanalizuoti asmenį ženklinančių daiktavardžių iliustracinius kontekstus, siekiant kuo išsamesnio supratimo apie žodžiu nurodomą referencijos reiškinį, jeigu jo leksinė reikšmė nėra užtektinai aiški. Pasitelkiant iliustracinius kontekstus išplečiamos skaitytojo žinios apie žodyno straipsniu reprezentuojamą reiškinį, taip susiformuoja atitinkamo reiškinio freimas, arba enciklopedinis išmanymas;

5. Palyginti, koku mastu žodyne pateikiamos definicijos sutampa su diskursinėmis žodžio charakteristikomis, kitaip tariant, su jo kontekstine aplinka, referencija, konotacinėmis charakteristikomis viešosios komunikacijos diskurse;

---

⁴ Toliau tekste vartojama Aktualiosios leksikos žodyno santrumpa – ALŽ.

⁵ Toliau tekste kai kur vartojama Ožegovo žodyno santrumpa – OŽ.

6. Įvertinti žodyno fragmente pateikiamą pasaulėvaizdį sugretinant su tuo pasaulio vaizdu, kuris susidaro naudojantis specializuotais šaltiniais (to siekiant pasitelkiami įvairaus pobūdžio elektroniniai resursai – specialieji ekonominiai dokumentai, religinių veikėjų, politologų ir kt. specialistų komentarai).

Teorinis darbo naujumas. Paprastai darbai, kuriuose svarbi „pasaulėvaizdžio“ sąvoka, būna etnolingvistinio pobūdžio, juose analizuojamas nacionalinio pasaulėvaizdžio savitumas. Šis darbas nepriklauso etnolingvistikos sričiai, jame analizuojamas ne tautinis pasaulėvaizdis, o pasaulio vaizdas, kurį atspindi konkretaus laikotarpio rusų kalbos žodynas. Teorinis darbo naujumas sietinas su tuo, kad:

- jame žengiama anapus semantinės arba darybinės analizuojamų daiktavardžių specifikos ir pereinama prie lygmens, kur analizuojami tikrovės fragmentų atspindžiai kalbos vartotojų sąmonėje, kaip jie užfiksuoti analizuojamame žodyne;

- pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos medžiaga pirmą kartą tapo žodynas, o ne specifiniai kalbos konceptai, patarlės, meniniai tekstai, reprezentuojantys nacionalinį arba autorinį požiūrį į pasaulį. Be to, žodyną traktuojame kaip hipertekstą, taigi kaip tekstą, kurį sudaro paradigmiskai organizuota medžiaga, ir ją skaitant būtinos recipiento intelektualinės pastangos, loginiu arba asociatyviu būdu pereinant nuo vieno žodyno straipsnio prie kito;

- tarybinės ir potarybinės epochų žodynai iki šiol buvo gretinami tik gilinantis į stačiatikių leksiką (žr. toliau), kitos leksikos posistemės nebuvo tyrinėtos. Taigi teorinis darbo naujumas sietinas ir su tuo, kad čia išplečiamas leksikografinių tyrimų objektas.

Praktinė darbo vertė. Darbe analizuojami rusų leksikos pokyčiai potarybiniu laikotarpiu, taigi tęsiama daugelio šias problemas gvildenančių darbų tradicija, šis disertacinis tyrimas gali būti naudingas mokant rusų kalbos kaip gimtosios arba užsienio kalbos, be to, kaip priemonė rusų kalbos leksikologijos ir semantikos kursuose.

Disertacinio tyrimo hipotezė. Žodynas, suvokiamas kaip hipertekstas, suteikia galimybę rekonstruoti kalbinės bendruomenės konkretaus istorinio laikotarpio pasaulėvaizdį. Hipotezė siejama su „hiperteksto“ sąvoka, o tai leidžia ne tik pereiti nuo vieno žodyno straipsnio prie kito, bet taip pat remtis kitais šaltiniais, kad išsiaiškinti žodžių, kurių nėra šiame žodyne bet kurie asociatyviai atsiranda žodyno skaitytojo sąmonėje, reikšmę. Taigi

dėmesys nukreipiamas į žodyno vartotojo, turinčio tam tikrą intelektualinę bagažą, kurio pagrindu formuojasi šio žodyno pasaulio vaizdas, sąmonę. Pasaulio vaizdas, arba iš žodžių susidedantis tikrovės modelis, gali skirtis įvairiuose žodynuose, net jei jie nėra itin nutolę vienas nuo kito istoriniame laike. Be to, matomi skirtumai gali būti susiję ir su kalbos žodyno sudėtimi, ir su vykstančiais reikšmių pokyčiais, žodžio semantinės struktūros, reikšmės konotacinių komponentų pateikimu, o visa tai atspindi pasikeitusį kalbos vartotojo santykį su žymimais reiškiniais ir turimą įsivaizdavimą apie tikrovės struktūrą. Pasaulėvaizdžio pokyčiai vyksta atsiribojant nuo ankstesnio pasaulio vaizdo (pasikeičia įvardijamų reiškinų vertybinės charakteristikos) arba papildant jį naujais elementais.

Nutolstama ir nuo „nacionalinio mentaliteto“ sąvokos, kurį pagal nacionalinės kalbos žodynus taip pat rekonstruoja tyrėjai. Kalbama tik apie rekonstruojamą pagal tam tikro laikotarpio žodyno tam tikros kultūros nešėjo pasaulėvaizdį, t.y. apie dinaminį, o ne statinį reiškinį.

Metodologija ir tyrimo metodai. Metodologinis darbo pagrindas – filosofinės L. Wittgensteino idėjos apie pasaulio vaizdą kaip tikrovės modelį, kuriame elementai susiję konkrečiais santykiais, ir apie „bet kokios patirties kalbiškumą“, taip pat M. Heideggerio plėtojama pasaulio vaizdo idėja, kuri tampa įmanoma žmogui siekiant suvokti pasaulio būties visumą. Kadangi pasaulėvaizdis yra tam tikrą tvarką turinčių elementų tarpusavio santykių visuma, jo aprašymo metodai turi suteikti galimybę atskleisti žodžių prasminį bendrumą ir organizuotą struktūrą. Tam tinkami metodai yra šie:

- Komponentinė analizė, kurią taikant žodžių definicijos lyginamos gretinant jų sudėtinės dalis (šis metodas pasitelkiamas visose disertacijos dalyse, kuriose analizuojama tiriamoji medžiaga);
- Melčiuko bei Žolkovskio modelis „Prasmė–Tekstas“, tiksliau, leksinių parametrų ir leksinių funkcijų sampratos, padedančios išvelgti žodžių prasminį bendrumą tais atvejais, kai taikant komponentinę analizę galima ir neatrasti bendrų semantinių reikšmės komponentų. Tokiais atvejais žodžius gali vienyti bendros funkcijos, kurias atlieka jų referentai, tai ir padeda atskleisti šis modelis, kuris pasitelkiamas disertacijos antroje ir ketvirtojoje dalyse;

- Loginės semantikos metodai (žodžio referencijos nustatymas) – žodynuose pateikiamos definicijos dažniausiai atspindi signifikacines, o ne denotacines reikšmes, nes pirmosioms būdingas didesnis pastovumas, o antrosios labiau linkusios kisti (pavyzdžiui, žodis „dalininkas“ (дольщик) jau siejamas su kitais denotatais negu XIX amžiuje, bet jo signifikacinė reikšmė nepakito: ‚tas, kuris turi dalį kokiamo nors reikale‘). Kadangi žodynas, kurį analizuojame, apima naujų reiškinių įvardijimus, kyla būtinybė patikslinti ir apibrėžti atitinkamų daiktavardžių denotaciją, o tai savo ruožtu koreliuoja su kalbos vartotojo turimu įsivaizdavimu apie tais žodžiais įvardijamus reiškinius;

- Iš čia kyla būtinybė pasitelkti dar vieną metodą: diskursinės žodžių elgsenos stebėseną (kontekstinę analizę), kurią taikant išryškėja žodžio referencija bei pragmatinės žodžio (juo įvardijamo reiškinių) konotacijos viešosios komunikacijos diskursuose bei specializuotuose šaltiniuose.

Šie metodai pasitelkiami visose praktinėse disertacijos dalyse.

Ginti teikiami teiginiai.

1. Žodyno hipertekstas padeda rekonstruoti pasaulėvaizdį, kuriuo vadinamas struktūruotas pasaulio modelis.

2. ALŽ, suvokiamame kaip hipertekstas, pateikti asmenį ženklinantys daiktavardžiai padeda suvokti dominuojančias ekstralingvistinės tikrovės tendencijas politikos, ekonomikos ir religijos srityse.

3. Analizuojamas daiktavardžių, kuriais įvardijami asmenys, grupės, išskiriant tam tikrus požymius, galima aprašyti kaip sistemas. Šiuolaikinio politinio ir ekonominio gyvenimo sankloda, kurią atspindi atitinkamų žodžių aiškinimai, turi ypatumų, dėl kurių žodžių reikšmės ir anapus jų esančių reiškinių diferenciniai požymiai gali būti struktūriškai tapatūs.

4. Pasaulėvaizdžio fragmentai ALŽ skiriasi nuo Ožegovo žodyne bei specializuotuose šaltiniuose kuriamos atitinkamų fragmentų realybės. Žodyno kuriamą vaizdą galima apibūdinti kaip „miglotą“, atspindinį tokius šiuolaikinės sąmonės bruožus kaip neapibrėžtumas ir „sublogiškumas“ (neturėjimas siekio nustatyti aiškias ribas tarp reiškinių).

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, 3 dalys, išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Įvade trumpai apibūdinamas darbo aktualumas, objektas ir tiriamoji medžiaga, glaustai referuojama apie ankstesnius problemos tyrimus, formuluojami tikslai, uždaviniai ir ginti teikiami teiginiai.

I dalis. Teoriniai tyrimo pagrindai. Pagrindinės sąvokos. Pirmojoje dalyje referuojama mokslinė literatūra, išsamiai aptariama metodologija bei tyrimo metodai, taip pat apibūdinamos pagrindinės sąvokos, kurios pasitelktos kaip mokslinis tyrimo aparatas.

Teorinį tyrimo pagrindą sudaro darbai tokių filosofų, kaip L. Wittgensteinas ir M. Heideggeris, bei tokių lingvistų, kaip V. V. Vinogradovas, J. D. Apresianas, I. S. Melčiukas, A. K. Žolkovskis, Ch. J. Fillmore'as, taip pat J. N. Michailovos, Z. S. Achmatjavos, N. O. Trifanovos, I. V. Želiabovos ir kt. mokslininkų disertacijos.

Asmenį žymintys rusų kalbos daiktavardžiai yra gausiai tyrinėti, dažniausiai jie aprašomi V. V. Vinogradovo pasiūlytu būdu – analizuojamos vieną ar kitą reikšmę suteikiančios daiktavardžių priesagos. Ginti teikiamos disertacijos tema kai kuriais aspektais analizuota Rusijos kalbininkų (J. N. Michailova 2004, I. V. Badanina 2009). Mokslininkai nagrinėjo stačiatikių leksikos raidą remdamiesi skirtingų žodynų duomenimis, taip pat tyrė daiktavardžio pokyčius pagal du mūsų analizuojamus žodynus – ALŽ (2001) ir ALŽ (2008). Šis darbas skiriasi nuo nurodytų Rusijos mokslininkų darbų: mes gretiname į tris pogrupius skiriamus žodžius pagal ALŽ ir OŽ, taip pat palyginimui pasitelkiame Jefremovos aiškinamąjį žodyną (2000), kuris pagal leidimo metus yra artimiausias ALŽ, tiksliname nagrinėjamų žodžių referenciją, aptariame jų tarpusavio prasminius ryšius, atkreipiame dėmesį į išskirtosioms grupėms priklausančių žodžių reikšmės kismą, pabrėžiame atskirų žodžių, įtrauktų į OŽ, nebuvimą ALŽ, apibūdiname vertybines bei prasmines konotacijas ir tuo pagrindu darome išvadas apie vienų ar kitų tikrovės fragmentų sandarą.

Poskyryje **1.1. Tyrimo metodologija** mes išsamiai aprašome pamatines teorines prielaidas, kuriomis grindžiamas tyrimo metodas bei pagrindinės vartojamos sąvokos. Metodologinį tyrimo pamatą sudaro ir L. Wittgensteino bei M. Heideggerio postulatai apie vadinamąjį „pasaulio vaizdą“. Rusų kalbotyroje susiklostė išsami diskusija dėl sąvokų „pasaulio vaizdas“ ir „kalbinis pasaulio vaizdas“, – daug prieštaravimų kyla dėl antrojo termino, kurio turinys periodiškai perinterpretuojamas [problematikos apžvalga pateikta:

V.A.Piščalnikova, Bendroji kalbotyra, 2001]. Jeigu priimtume Wittgensteino idėją, jog mūsų patirtis turi vien kalbinę prigimtį ir viskas, kas tampa tyrimo objektu, yra jau „aprepta kalbos horizonto“, tuomet galima atmesti klausimą apie būtinybę skirti „pasaulio vaizdą“ nuo „kalbinio pasaulio vaizdo“, – bet koks pasaulėvaizdis egzistuoja tiek, kiek egzistuoja kalba. Mūsų tyrimui taip pat svarbi M. Heideggerio idėja, jog pasaulio vaizdai keičia vienas kitą. Ši mintis svarbi dėl to, jog 1) mes numanome, kad pasaulėvaizdžiai keičiasi vienos kalbos kontekste, ir net vienu metu toje pačioje kalboje gali koegzistuoti skirtingi pasaulėvaizdžiai; 2) galime sužinoti pasaulėvaizdžių kismo principus: ar ankstesnio pasaulio vaizdo elementai pasitraukia, ar jiems suteikiama naujų prasmų bei vertinimų, ar gal atsiranda naujų prasmų, kurios egzistuoja greta senųjų?

1.2. poskyryje išskirtos atskiros dalys: **1.2.1. tyrimo metodai** ir **1.2.2. tyrimo metodika**. Apie metodus jau kalbėjome, o metodika apibūdinama šitaip:

- mes gretiname 2008 metų ALŽ išskirtus žodžius su jų atitikmenimis Ožegovo rusų kalbos žodyne, kuris laikomas populiariausiu vėlyvojo sovietmečio leksikografijos leidiniu; šitaip įmanoma pastebėti visuomeninius-politinius ir religinius rusų kalbos vartotojų turimo pasaulėvaizdžio pokyčius, nagrinėti ištisas leksikos posistemės, kurios praturtino žodyną arba pasitraukė iš aktyvios vartosenos;
- remdamiesi sisteminiiais pasaulėvaizdžio elementų santykiais, mes siekiame nustatyti analizuojant žodyno medžiagą išskirtose posistemėse veikiančius sisteminius ryšius – aiškiname sinoniminių porų semantinius skirtumus, aptariame hiperoniminius ir hiponiminius santykius, išskiriame tipines reikšmes, būdingas leksinių posistemų vienetams; tokia metodika suteikia galimybę nustatyti „vaizdo elementus“ siejančius santykius;
- nustatydami žodžių „aktualias“ reikšmes mes gretiname žodyno teikiamus duomenis ne tik su atitikmenimis kituose žodynuose, bet ir su analizuojamų žodžių vartosena rusų kalbos vartotojų – interneto, viešosios komunikacijos subjektų – diskursuose. Tai padeda nustatyti, viena vertus, kiek ALŽ iš tiesų atspindi „kasdienę sąmonę“, sparčiai kintančią kartu su ekonomine bei politine pasaulio situacija, kita vertus – patikslinti analizuojamų žodžių referenciją viešosios komunikacijos diskursuose;

- ALŽ pateiktų žodžių, paprastai vartojamų specialiuosiuose diskursuose (religiniame, ekonominiame), apibūdinimai gretinami su jų apibrėžimais specializuotuose žodynuose bei kituose specializuotuose šaltiniuose (kurių autoriai yra politologai, religijotyrininkai, ekonomikos specialistai). Tai daroma siekiant įvertinti ALŽ teikiamų definicijų tikslumą;

- gretiname žodynuose pateikiamus analizuojamų žodžių aprašymus, iš kurių susiklosto atitinkamos sampratos, su aktualiomis diskurso praktikose sąvokomis, atėjusiomis į rusų kalbą iš svetur, taip nustatome atitinkamų sąvokų, slypinčių už žodžio, „rusiškas modifikacijas“.

Poskyryje **1.3.** ir **1.4** aprašomos pagrindinės teorinės sąvokos, pasitelkiamos analizuojant minėtas žodžių grupes:

- žodynas kaip hipertekstas
- pasaulio vaizdas (kalbinis pasaulio vaizdas)
- kasdienė sąmonė
- asmenį įvardijantys daiktavardžiai
- denotatų klasė
- žodžio referencija
- freimas
- leksinis parametras (funkcija)

2 dalyje Asmenį žymintys daiktavardžiai kaip religinio pasaulėvaizdžio atspindys (pagal XXI amžiaus pradžios aiškinamąjį rusų kalbos žodyną) nagrinėjami religinius asmenis žymintys 109 daiktavardžiai, kuriuos suskirstėme į grupes ir aptariame atitinkamuose poskyriuose: 2.1. Religinė situacija pasaulyje remiantis ALŽ duomenimis; 2.2. Kulto tarnautojų įvardijimai kaip rusų kalbos vartotojo pasaulėvaizdžio fragmentas remiantis ALŽ ir 2.3. Anapusiniam pasauliui priklausančių arba su juo susijusių asmenų pavadinimai.

Religine situacija vadinama „tokia padėtis pasaulyje, regione ir valstybėje, kuriai būdingos savito pobūdžio ir intensyvumo religinės apraiškos, turinčios tam tikrą dinamiką ir

kryptingą tendenciją kisti bei daryti įtaką visuomenei“.⁶ Suprantama, kad XX amžiaus pabaigoje bei XXI amžiaus pradžioje pasaulyje aiškiai matomas religinės situacijos kismas: viena vertus, socialinės bei politinės Rusijos visuomenės permainos paskatino cerkvės įtakos atgimimą, daugiau žmonių įvardija save kaip tikinčiuosius, kita vertus, nelikus apribojimų rinktis vieną ar kitą konfesiją ir dėl atvirumo pasauliui Rusijoje atsirado naujų konfesinių grupių, kurios nepriskiriamos prie „tradicinių“ religijų. Ištyrus religinės pasaulio situacijos pateiktis ALŽ, galima sakyti, jog religinė pasaulio situacija čia atspindima kur kas išsamiau negu tarybinio laikotarpio žodyne. Analizuojant konfesinę priklausomybę žyminčios leksikos pateiktis, susidaro įspūdis, jog rusų kalbos vartotojų turimas pasaulėvaizdis neatsiejamas nuo religinio matmens (atskiri žodyno straipsniai skirti apibūdinti vyriškos ir moteriškos lyties asmenims, taip pat daiktavardžių daugiskaitai, pvz., *katalikas*, *katalikai*, *katalikė* – trys atskiri žodyno straipsniai). Šiuolaikinėje visuomenėje stiprėjant islamo vaidmeniui, tai atsispindi rusų kalbos vartotojų sąmonėje, todėl ALŽ pagausėjo žodžių, turinčių komponentą „islam“ , plg., 1 žodis Ožegovo žodyne (*мусульманин* – musulmonas) ir 5 ALŽ – *мусульманин* (musulmonas), *правоверный* (stačiatikis), *исламист* (islamistas), *ваххабит* (vahabitas), *шахид* (šachidas).

2.2. poskyryje mes išskyrėme penkis požymius, pagal kuriuos gali būti struktūruojamas žodyno hipertekste pateiktas bažnyčios hierarchijos vaizdas: **1)** konfesinė priklausomybė; **2)** skirtis tarp dvasininkų ir kitų bažnyčios tarnautojų; **3)** vieta cerkvės hierarchijoje; **4)** gyvenamoji vieta (vienuolynas / ne vienuolynas); **5)** vyrų ar moterų religinė bendruomenė.

2.3. poskyryje mes išskyrėme tokius pogrupius:

1. dangaus pasaulio gyventojai: *Ангел* (Angelas), *Ангел-хранитель* (Angelas sargas), *Апостол* (Apaštalas), *Апостолы* (Apaštalai), *Архангел* (Archangelas), *Бог* (Dievas), *Богоматерь*, *Богородица* (Dievo motina), *Господь* (Viešpats), *Матерь* (Motina), *Спаситель* (Išganytojas), *Христос* (Kristus);

---

⁶ Понятие религиозной ситуации и ее особенности в современном мире. In: *История и современность христианства*. Christian-Web. [žiūrėta 2012 balandžio 04 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.christian-web.ru/study-302-1.html>.

2. „šventumo“ komponentą turintys žodžiai: *Блаженный* (Palaimintasis), *Великомученик* (Didysis kankinys), *Великомученица* (Didžioji kankinė), *святая* (šventoji), *святой* (šventasis), *чудотворец* (stebukladarys), *угодник* (šventasis);

3. žodžiai, turintys komponentą „susijęs su anapusiniu pasauliu“: *ведун* (žynys), *ведунья* (žynė), *ведьма* (ragana), *колдун* (burtininkas), *колдунья* (burtininkė), *шаман* (šamanas), *шаманка* (šamanė).

4. matyt, atskirą nominaciją reikia suteikti nuo dangaus pasaulio atskirtam personažui – *Šėtonui / velniui* (*Сатана / дьявол*).

Šios darbo dalies pabaigoje suformuluotos **išvados**.

1. Žodyne pateiktos trys grupės nominacijų religijos pasauliui priklausantiems asmenims įvardyti: a) skirtingų konfesijų ir sektų atstovų pavadinimai; b) skirtingų konfesijų kulto tarnautojų pavadinimai; c) asmenų, pagal religinius įsivaizdavimus siejamų su anapusiniu pasauliu, įvardijimai. Taigi religinis pasaulėvaizdis gali būti struktūruojamas pagal šiuos požymius.

2. Religinę asmens identifikaciją žyminčių nominacijų yra daugiau, negu buvo pateikta Ožegovo žodyne: pirmą grupę OŽ sudaro 12 žodžių, o ALŽ – 25. Kulto tarnautojų grupė ALŽ skiriasi nuo OŽ 17 žodžių. Žodžių pagausėjo dėl to, kad buvo įtraukti pavadinimai tų religijos atšakų, kurios anksčiau vadintos sektomis ir todėl neminėtos OŽ (*иеговисты* – Jehovos liudytojai, *адвентисты* – adventistai) arba nebuvo tiek populiarios ankstesnėje religinėje situacijoje (*сатанисты* – satanistai), taip pat įtraukus daugiau žodžių, susijusių su musulmonų tikėjimu. Tačiau ALŽ nebeliko kai kurių nominacijų, susijusių su kitų religijų atstovais, minėtais OŽ (*пастор* – pastorius, *раввин* – rabinas), tai liudija žodyno sudarytojams būdingas asmenines nuostatas ir pasirinkimą.

3. Analizuojant definicijas paaiškėjo, jog ne visi religinio gyvenimo vaizdai būdingi požymiai (apie tai galima spręsti pagal specialiuosius šaltinius), ypač su kulto tarnautojais susijusioje srityje, įtraukti į apibūdinimus kaip reikšmingi komponentai, kurie padėtų korektiškai atskleisti krikščionių bažnyčios, kaip religinio instituto, vaizdą. Tad galima daryti išvadą, jog religinė situacija rusų kalbos vartotojų turimame pasaulėvaizdyje atspindėta ganėtinai miglotai, reprezentuojama tik atskirais religinių sąvokų komponentais.

4. Įtraukus į ALŽ kai kuriuos žodžius, religinis pasaulėvaizdis įgijo archajiškumo, nors kartu buvo atskleisti gilieji rusų kalbos klodai, kurie dabar gali vėl tapti aktualūs (*ведун*, *ведунья* – žynys, žiniuonė).

3 dalis. Politinės partijos ir visuomeniniai judėjimai – šiuolaikinio politinio gyvenimo spektras žodyno hipertekste. Išanalizuoti 108 žodžiai. Šioje dalyje skiriami du poskirsniai: **3.1. Asmens įvardijimai pagal priklausymą politinei partijai arba visuomeniniam judėjimui (atsižvelgiant į reikšminį komponentą „santykis su komunizmo idėja“), 3.2. Asmenų įvardijimai pagal priklausymą demokratinės arba neapibrėžtos politinės pakraipos partijai arba visuomeniniam judėjimui.**

Pirmajame poskirsnyje mes išskyrėme žodžius, kuriais vadinami: 1) asmenys, priklausantys komunistinės / bolševikinės / nacionalistinės orientacijos partijoms ir judėjimams: *большевики* (bolševikai), *зюгановец* (ziuganovcas), *зюгановцы* (ziuganovcai), *коммунист* (komunistas), *коммунистка* (komunistė), *коммунисты* (komunistai), *нацбол* („nacbolas“, arba nacionalbolševikas), *национал-большевик* (nacionalbolševikas), *лимоновцы* (limonovcai), *баркашовец* (barkašovcas), *национал-патриот* (nacionalpatriotas); 2) politinės grupuotės, apibrėžiamos pagal simpatizavimą komunizmo bei nacionalizmo idėjoms: *красные* (raudonieji), *красный* (raudonasis), *левые* (kairieji), *левый* (kairysis), *ленинец* (leninietis), *сталинист* (stalinistas), *неосталинист* (neostalinistas), *неокоммунист* (neokomunistas), *посткоммунист* (postkomunistas), *национал-радикал* (nacionalradikalas), *наци* (nacis), *патриот* (patriotas), *ура-патриот* („valio patriotas“⁷); 3) paniekiamai įvardijami simpatizuojantieji komunizmo idėjai: *коммуняки* (komuniakos), *коммунофашисты* (komunofašistai). Be to, esama žodžių, kuriuose šis komponentas numanomas apeliuojant į skaitytojo bendrą išprusimą: *антиельцинист* (antijelcinistas), *антидемократ* (antidemokratas), *антирыночник* („antirinkininkas“, laisvosios rinkos kritikas), *антиреформатор* (antireformatorius). Šie žodžiai neturi atitinkamų reikšmės komponentų, bet freimo semantika – visuomeninį kontekstą apimantis žinojimas – susieja juos su analizuojamomis nominacijomis. Antrasis

---

⁷ Žmogus, reiškiantis savo patriotines nuostatas viešomis triukšmingomis akcijomis ir pareiškimais.

poskirsnis neperskirtas į pogrupius. Dauguma jį sudarančių žodžių neturi atitikmenų Ožegovo žodyne, tai galima paaiškinti nauja politine Rusijos sistema – daugiapartiškumu.

Pastarosios dalies pabaigoje pateikiamos **išvados**:

1. Rusų politinio gyvenimo didžioji dalis žodyne atspindima keturiais požymiais, kurie sudaro skirtingas kombinacijas, – *komunistinis, nacionalistinis, stalinistinis, nedemokratinis*. Analogiškai, kaip minimalūs semantiniai požymiai, atskleidžiami komponentinėje analizėje, sukuria begalinį žodyno reikšmių daugį, taip ir išvardytų požymių rinkinys lemia Rusijos politinio gyvenimo įvairovę, kurią liudija partijų pavadinimai.

2. Komunistinė arba nacionalistinė pakraipa paprastai pabrėžiama partijos, kuriai priklauso konkretūs asmenys, pavadinime, tuo tarpu demokratinė bei liberali tendencijos partijų pavadinimuose paprastai neįsivaiduoja (išskyrus Rusijos liberaldemokratinės partijos kazusą, mat jos diskursas konfrontuoja su tradiciškai suvokiamu liberaliuoju diskursu).

3. Pagal pavadinimų aiškinimus ne visada įmanoma susidaryti nuomonę apie partijoms priklausančių asmenų turimas visuomenines nuostatas, nes partijų pavadinimai savaime nėra iškalbingi. Tokiu atveju būtina, kad recipientas turėtų arba įgytų enciklopedinių žinių (pvz., ką reiškia *эндеэровцы* – endeerovcai). Daugeliu atvejų galima įgyti tokių žinių gilinantis į žodyno teikiamą iliustracinę medžiagą – viešosios komunikacijos diskurso fragmentus.

4. Didelė dalis nominacijų sudaryta priduriant priesagas prie politinių lyderių pavardžių – *путинец* (putinietis), *жириновцы* (žirinovcai), *лимоновцы* (limonovcai). Tokių pavadinimų gausa liudija, jog asmuo renkasi visuomeninę-politinę platformą ne tik pagal ideologines nuostatas, bet ir vadovaudamasis savo simpatijomis, jaučiamomis vienam ar kitam politiniam lyderiui. Kita vertus, tokie partinės priklausomybės įvardijimai gali būti ženklas apie artėjantį partijos skilimą, nes dalis jos narių nebenori savęs tapatinti su lyderiu.

5. Pagal žodyne pateiktus leksemų aiškinimus galima spręsti apie jo sudarytojų visuomenines pažiūras, mat politinis gyvenimas atspindėtas taip, kad kai kurie terminai įgijo naujų konotacijų, palyginti su tų pačių terminų aiškinimais kituose žodynuose (*patriotas* – neigiama konotacija; *dešinieji* – kintama konotacija).

6. XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamasis žodynas atspindėjo šiuolaikines politikos aktualijas ir „pilietinį žodžių karą“ – į jį įtrauktos leksemos, kuriomis

paniekinamai įvardijama Kito pasaulėžiūra: *коммуняки* (komuniakos), *дермократы* (dermokratai⁸) ir pan. Šios leksemos, nelaikomos literatūrinės kalbos dalimi, nėra įtrauktos į Jefremovos žodyną. Pasaulėvaizdžio kismas susijęs su naujų elementų (žodžių) atsiradimu leksikone bei žodžių vertybinių konotacijų kaita.

7. Politinis Rusijos gyvenimas ALŽ pristatomas daug išsamiau negu pirmtakų bei kolegų leidiniuose. Suprantama, jog tai susiję su ekstralingvistine tikrove, visuomeninis-politinis jos spektras tapo kur kas margesnis už tą, kuris pristatytas Ožegovo žodyne. Iš žodyno, kaip hiperteksto, galima spręsti, jog nacionalizmo ir komunizmo idėjos tame spektre dominuoja.

4 dalis. Ekonominė leksika ir rusų kalbos vartotojų pasaulėvaizdis. Išnagrinėti 95 žodžiai. Ši dalis suskaidyta į du poskirsnius: **4.1 Asmenų pavadinimai pagal jų santykį su bankų verslu** ir **4.2. Verslo leksika kaip rusų kalbos vartotojų pasaulėvaizdžio dalis pagal ALŽ.**

Gretinant **4.1.** grupės pateiktis Ožegovo žodyne ir Aktualiosios leksikos žodyne, galima padaryti išvadą, jog esminių pokyčių šioje posistemėje, palyginti su politine leksika, neįvyko: Ožegovo žodyne nėra tokių žodžių, kaip *андеррайтер* (anderaiteris), *векселедержатель* (vekselio turėtojas), *залогодержатель* (garanto atsakomybės subjektas), *кредитозаемщик* (paskolos gavėjas), *лизингодатель* (išperkamosios nuomos teikėjas), *лизингополучатель* (išperkamosios nuomos gavėjas), *картхолдер* (kortelės turėtojas). Kaip matome, skolinių šioje naujų žodžių grupėje nedaug. Pakito dalies analizuojamos grupės žodžių referencija, tiksliau tariant, susiaurėjo arba išsiplėtė denotatų klasė, su kuria tas žodis siejamas šiuolaikiniame rusų diskurse (*дольщик* (pusininkas, dalininkas) – susiaurėjo; *плательщик* (mokėtojas) – išsiplėtė, *неплательщик* (nemokėtojas) – išsiplėtė). Struktūruojant santykius aprašomoje grupėje pagal sąvoką „leksinė funkcija“, gaunamas toks vaizdas: įstaiga (bankas) – asmens (kliento) funkcija jo atžvilgiu: 1) **kreditorius** (hiperonimas) – **asmuo, duodantis bankui pinigų**: *векселедержатель* (vekselio turėtojas), *вкладчик* (indėlininkas), *пайщик* (pajininkas), *дольщик* (dalininkas), *рантье* (rentininkas), *предъявитель* (pateikėjas). Atitinkamai bankas šių asmenų atžvilgiu

---

⁸ Žodžių žaismas. Rusų kalbos žodis *дермо* (mėšlas) pavartotas vietoj pirmosios sudurtinio žodžio „demokratija“ dalies *дѣмос* (gr. liaudis).

yra *vekselių ir kreditų gavėjas*; 2) **kredito gavėjas** (hiperonimas) – **asmuo, skolingas bankui pinigų arba kitų materialių gėrybių**: *лизингополучатель* (išperkamosios nuomos gavėjas), *заемщик* (paskolos gavėjas). Čia galima priskirti ir žodžius: *плательщик* (mokėtojas), *неплательщик* (nemokėtojas), *недоимщик* (nepriemokininkas) – šiuos žodžius vienija bendras komponentas: „pinigų bankui gražinimas“. Banko klientas yra ir kortelės turėtojas – asmuo, kuris, jei remsimės su šiuo freimu turima informacija, gali būti ir banko kreditorius (turėti debeto kortelę), ir kredito gavėjas (turėti kredito kortelę); 3) bankas – **banko darbuotojas, jo savininkas** (*bankininkas, anderaiteris*). Suprantama, kad vieną ir tą patį asmenį galima laikyti skirtingų vaidmenų atlikėju – dalininkas tuo pat metu yra ir banko indėlininkas, ir jo savininkas (jeigu bankas pajinis). Bankinių santykių sudėtingumas ir jų specifikos pokyčiai (kai atsiranda naujų bankinės veiklos rūšių) apsunkina pastangas vienareikšmiškai ir tiksliai apibrėžti asmens atliekamą funkciją, juolab nespecializuotame žodyne. Mes manome, kad pateikėme reikšmių sisteminimo principą, tinkamą analizuojamai grupei. Jeigu kalbėtume apie ALŽ specifiką gretindami su ankstesnės epochos žodynais, bendra išvada gali būti tokia: daugelis funkcijų, kurias anksčiau atlikdavo asmenys, dabar perleidžiamos organizuotoms struktūroms, todėl reikšmės aiškinamos pasitelkiant komponentą „juridinis asmuo“.

4.2 poskirsnyje aptariamoje žodžių grupėje įvyko didesnių permainų, palyginti su analogiška leksemų grupe Ožegovo žodyne. Tarkime, atsirado visa grupė OŽ nebuvusių žodžių, turinčių tarpininkavimo reikšmę (19 žodžių). Dauguma žodžių, pateikiamų ALŽ, aiškinami labai specializuotu stiliumi, taigi kasdienė sąmonė negali susidaryti nuomonės apie tokių žodžių referenciją (pvz., ALŽ: „*мерчандайзер* ir *мерчандайзер* (mažmenininkas) – Mažmeninės prekybos specialistas. *Мерчандайзинг* (mažmeninė prekyba). Visuma priemonių, skirtų pritraukti pirkėjų dėmesiui, stimuliuoti prekybos veiklai, prekybos planavimas ir plėtojimas pristatant produktus reikiamoje rinkoje reikiamu metu.“ Tuo tarpu *Verslo terminų žodyne* (Словарь бизнес-терминов) pateiktas kur kas paprastesnis aiškinimas: „prekių pateikimas mažmeninės prekybos tinkle: prekystalių bei vitrinų apipavidalinimas, prekių išdėstymas prekybos salėje, informacijos apie prekes pristatymas.“).

Šios dalies pabaigoje taip pat suformuluotos **išvados**:

1. Pirmosios žodžių grupės reikšmės galima susisteminti pagal leksines funkcijas: a) *kreditorius*; b) *kredito gavėjas*; c) *banko savininkas*. Antrosios grupės nariams, remiantis leksinių parametrų idėja, galima priskirti vieną iš trijų požymių: *verslo asmuo*, *tarpininkas*, *samdomas darbuotojas*.

2. Palyginti su Ožegovo žodynu, pagausėjo tarpininkavimo veiklos reikšmę turinčių žodžių, o tai atspindi išaugusį šiuolaikiniame pasaulyje tarpininkavimo vaidmenį. Gretinant ALŽ su OŽ ir Jefremovos žodynu, galima kalbėti apie ideologinių konotacijų nykimą verslo leksikoje, taigi ekonominis pasaulio vaizdas ALŽ yra mažiau politizuotas. Pasaulėvaizdžio permainų mechanizmas susijęs su naujų elementų radimusi, ideologinių konotacijų nykimu, žodžio denotacijų kaita.

3. Iš XXI a. aktualiosios leksikos aiškinamojo žodyno, skaitomo kaip hipertekstas, sudėtinga aiškiai suvokti naujų reiškinių denotacijas bei jų tarpusavio ryšius. Iliustracinė medžiaga neturi didelės aiškinamosios galios. Pereiti nuo vieno straipsnio prie kito sudėtinga dėl to, kad žodžių reikšmės nesusijusios akivaizdžiais santykiais. Tokio teksto skaitytojas turi pasitelkti informaciją iš konteksto bei specializuotų šaltinių (pavyzdžiui, norėdamas suvokti žodžius *рантье* (rentininkas) ir *кредитор* (kreditorius) siejantį ryšį).

Išvados

Darbo pradžioje buvo iškelta hipotezė, jog į žodyną galima pažvelgti kaip į hipertekstą (skaitant jį nelinijiniu būdu ir įtraukiant kitus tekstus, kuriuos tyrėjas pasitelkia asociatyviai). Regis, iškelta hipotezė pasitvirtino: skaitant žodyną kaip hipertekstą, galima rekonstruoti pasaulėvaizdžio fragmentus, slypinčius anapus atitinkamų žodyno fragmentų.

Taigi mes įsigilinome į žodyną kaip hipertekstą, kurio prasmės fragmentai susiję ne linijiniais santykiais, bet, pereinant nuo vieno žodyno straipsnio prie kito, sudaro visumą (tikrovės modelio – pasaulėvaizdžio fragmentą). Perėjimai atliekami remiantis loginiais ir asociatyviais ryšiais, kurie mezgasi tarp žodyno antraštinių žodžių. Atlikus tokį perskaitymą, kurio metu dėmesys buvo telkiamas į asmenį įvardijančius tam tikros semantikos daiktavardžius (nagrinėta apie 300 žodyno straipsnių), buvo rekonstruotas minėtame žodyne pateiktas tam tikras tikrovės modelis (kognityvinis tyrimo aspektas), pasitelkiant specializuotuosius žodynus bei viešosios komunikacijos diskursą patikslintos ir susistemintos žodžių grupių reikšmės (semantinis tyrimo aspektas), apibūdinti aktualiosios

rusų kalbos leksikos pokyčiai, susiję su ekstralingvistinės tikrovės permainomis (kultūrologinis tyrimo aspektas).

Gautas išvadas galima susisteminti tokiu būdu:

I. Religinį pasaulėvaizdį ALŽ galima struktūruoti, remiantis religiniame diskurse vartojamais asmenį žyminčiais vardais, pagal tris parametrus: a) skirtingų konfesijų ir sektų atstovų pavadinimai; b) skirtingų konfesijų kulto tarnautojų įvardijimai; c) asmenų, priklausančių anapusiniam pasauliui arba su juo susijusių, pavadinimai. Tokių nominacijų ALŽ pateikta daugiau negu Ožegovo žodyne (maždaug trisdešimčia leksikos vienetų). ALŽ atspindi pasaulio religinę situaciją kur kas išsamiau negu tarybinio laikotarpio žodynas. Akivaizdžiai pagausėjo leksikos, susijusios su asmens priklausymu islamo religijai. Atsižvelgiant į tai, kaip pateikiama konfesinę asmens priklausomybę žyminti leksika, susidaro įspūdis, jog religiniam matmeniui rusų kalbos vartotojų pasaulėvaizdyje skirtas svarbus vaidmuo. Pakito ir religinių definicijų pateikimas: Ožegovo žodyne analizuojamų žodžių referentai buvo traktuojami kaip priklausantys vienam iš virtualių pasaulių – religijos pasauliui, tuo tarpu ALŽ ši traktuotės dalis atmesta ir referentas aiškinamas kaip realaus pasaulio dalis. Ateistiniai įsivaizdavimai šiame žodyne ignoruojami.

Analizuojant definicijas prieinama išvada, jog ne visi požymiai, būdingi religiniam gyvenimui, žodyno aiškinimuose pateikiami kaip svarbūs reikšmės komponentai, galintys korektiškai atskleisti religinių konfesijų bendrabūvio vaizdą (pvz., *ваххабум* – vahabitas). Galima sakyti, kad religinė situacija, jeigu spręstume apie ją remdamiesi žodyno pateikiamais duomenimis, rusų kalbos vartotojų pasaulėvaizdyje matoma ganėtinai miglota, ji menkai diferencijuota išskiriant esminius aspektus, galinčius pagelbėti nustatant reiškinių tarpusavio ryšius. Pagal įtrauktus į žodyną arba atmestus žodžius galima spręsti, kad sudarytojai leido sau ganėtinai subjektyviai interpretuoti religinę pasaulio situaciją.

II. Didžiausi pokyčiai ištiko asmens politinę bei visuomeninę tapatybę įvardijančią leksiką. Šioje srityje kalba atskleidė savo kūrybines galias kurdamą naujas, rusiškas nominacijas: *коммуняки* (komuniakos), *коммунофашисты* (komunofašistai), *дермократы* (dermokratai) ir pan. Visuomeninės bei politinės leksikos žodžių definicijos atskleidžia žodyno sudarytojų pasaulėžiūros prioritetus (pvz., *патриот* – patriotas).

Gilinantį į žodyną kaip hipertekstą, galima padaryti išvadą, jog nacionalizmo bei komunizmo idėjos laikomos dominuojančiomis politinio spektro spalvomis, tuo tarpu demokratijos bei liberalizmo idėjos, galima sakyti, nutylimos politinio Rusijos gyvenimo nominacijose.

Analizė padėjo atskleisti įdomią rusų politinio gyvenimo tendenciją: labiau linkstama įvardyti asmenį ne pagal jo priklausymą kuriai nors partijai, o pagal vienos ar kitos politinės partijos lyderio pavardę. Tai gali būti siejama su tam tikru politinių platformų nestabilumu, kai dalyvavimas politiniame gyvenime apibrėžiamas ne politinio subjekto pasaulėžiūros nuostatomis, o nulemiamas jo simpatijų konkrečiam politiniam lyderiui (*явлинцы* (javlincai), *лимоновцы* (limonovcai), *зюгановцы* (ziuganovcai)).

III. Ekonominės leksikos grupėje įvykusius pokyčius buvo tikslinga aptarti, išskiriant du pogrupius: „bankininkystės leksika“ ir „verslo leksika“. Gretinant pirmojo pogrupio pateiktis Ožegovo žodyne su ALŽ, galima daryti išvadą, jog esminių šios posistemės pokyčių, palyginti su antruoju pogrupiu, neįvyko. Pirmasis pogrupis pagausėjo 7 žodžiais, palyginti su Ožegovo žodynu, o antrajame atsirado ištisos naujų žodžių grupės, kurių nebuvo OŽ, pirmiausia tai tarpininkavimo reikšmę turinti leksika (19 žodžių). Nustatyti šiai semantinei grupei priklausančių žodžių tarpusavio santykius galima pasitelkiant modelį „Prasmė – Tekstas“: Išskiriamos posistemės žodžių, realizuojančių santykius: įstaiga (bankas) – asmens funkcijos jo atžvilgiu: a) asmuo, duodantis bankui pinigų; b) asmuo, imantis pinigų ar kitų materialių vertybių; c) asmuo kaip banko darbuotojas arba jo savininkas. Mes pateikėme analizuojamos grupės reikšmių sistematizacijos principą.

Kalbant apie ALŽ specifiką ir gretinant jį su kitais ankstesnės epochos žodynais, galima prieiti tokią bendrą išvadą: daugelis funkcijų, kurias anksčiau atlikdavo asmenys, dabar perduodama organizuotoms struktūroms, tai atskleidžia žodžių aiškinimas pasitelkiant komponentą „juridinis asmuo“.

Pabaigoje mes norime pabrėžti, jog mes tiksliname žodžių reikšmes, remdamiesi ne tik analizuojamų žodynų pateikiamais duomenimis, bet ir įvairiais specializuotais šaltiniais. Tyrimo metu kildavo klausimas: ar reikia siekti diferencijuoti reikšmes, nustatant jų semantinę struktūrą, suklasifikuoti reikšmes pagal vienus ar kitus parametrus, jeigu tokių parametru nenurodoma nagrinėjamo žodyno definicijose? Manome, jog tam tikros įprastame

žodyne pateikiamos posistemės reikšmių diferencijuotumo laipsnis atspindi, kiek tiksliai aptariamoms kultūros atstovai įsivaizduoja vieną ar kitą reiškinį. Apie XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamąjį žodyną dar negalima sakyti, kad čia pateikiama itin tiksli reikšmių reprezentacija, bet tai susiję ir su laiko dvasia, kai tikslumo siekis laikomas bene neįgyvendinamu dalyku, o subloginė prieiga – atitinkančia žmogaus pažinimo galimybes.

**КАРТИНА МИРА В ЗЕРКАЛЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ
ЛИЦА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ
(ПО ДАННЫМ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ РУССКОГО ЯЗЫКА НАЧАЛА
XXI ВЕКА. АКТУАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА)**

Резюме докторской диссертации

Актуальность темы исследования. Актуальность предпринятого исследования заключается в том, что в диссертации исследуется картина мира носителей русского языка, которая реконструируется по данным лексики, декларируемой составителями словаря в качестве «актуальной». Картина мира – одна из популярнейших тем современной лингвистики, ее реконструкция требует привлечения не только лингвистических данных, но и данных других наук, которые способны объяснить связи, устанавливаемые носителями языка и культуры между определенными явлениями, а также оценочное отношение к этим явлениям. Поэтому работа носит междисциплинарный характер – интерпретация материала исследования требует привлечения философских, политологических, религиоведческих, экономических специализированных источников. Актуальность исследования связана и с новизной исследуемого материала: одного из последних по дате выпуска толковых словарей русского языка. При этом словарь рассматривается как гипертекст – этот термин становится все более популярным, прежде всего для исследования языка Сети, однако он может быть использован и в дальнейшем для исследований различных словарей как источников сведений по национальной картине мира в определенный временной период. Использование этого понятия открывает путь для исследования не только «наивной», но и «научной» картины мира, репрезентируемой лексиконом национального языка, – но это тема будущих исследований.

Нужно сказать, что существительные со значением лица, являющиеся объектом исследования, составляют пятую часть от всего лексикона, представленного в анализируемом словаре (из 8500 слов -1300). Роль существительных со значением лица показывает тенденцию к неизменному росту: так, по данным И.В.Желябовой, в словаре Ожегова 30-40-х годов было зафиксировано около 2500 тыс. таких существительных, а

в словаре Ожегова-Шведовой 70-80-г. – более 3600⁹. Сказанное подчеркивает актуальность избранного для исследования материала.

Объектом представляемого исследования являются существительные со значением лица, зафиксированные в «Толковом словаре русского языка начала XXI века» (2008). Общее количество лексем со значением лица составляет в этом словаре около 1300 единиц. Мы ограничились в исследовании описанием трех групп существительных – религионимов (138), то есть слов, обозначающих религиозные понятия), имен со значением партийной, идеологической принадлежности (109), а также имен, называющих лиц по их занятости в экономической сфере (95). Всего было описано более 300 лексем .

Выбор названных групп определяется изменениями, происшедшими в обозначаемой этими словами сфере общественной жизни России, о чем будет сказано ниже, а также объемом групп – общее число описанных лексем составляет около четверти всех представленных в словаре существительных со значением лица. Мы выбрали для анализа, во-первых, весьма значительные группы слов со значением лица, во-вторых - те, в которых, согласно предлагаемой гипотезе и некоторым наблюдениям специалистов, могли произойти значительные изменения по сравнению с представленностью существительных с таким значением в словаре Ожегова. Не требует доказательств тот факт, что в конфессиональной и общественно-политической сферах произошли изменения, потребовавшие новых средств обозначения или активизации старых. Что же касается экономической лексики, то эта сторона жизни государства и общества претерпела изменения в первую очередь, что повлекло изменения в других сферах жизни [примерно в одно время были разрешены кооперативы (1988) и отменена 6-ая статья конституции о руководящей роли КПСС)

---

⁹ Желябова, И.В. (2000). Эволюция состава и значения класса личных существительных мужского рода в русском литературном языке на протяжении 30-80-х гг. XX в. Дис. ... канд. филол. наук, Ставропольский государственный университет. Режим доступа: [dissercathttp://www.dissercat.com/content](http://www.dissercat.com/content) (См. 07.03.2012). По отношению к работе И.В. Желябовой следует сделать оговорку: автор говорит о существительных лица мужского рода – видимо, с небольшой долей погрешности указанные цифры можно отнести ко всем существительным со значением лица.

(1990)]. Таким образом, выбор может быть мотивирован и тем, что анализируются фрагменты картины мира, отражающие интерпретацию действительности в принципиально важных областях жизни общества – духовная сфера, влияющая на нравственные установки, политическая жизнь, определяющая законы, по которым живет общество, экономика, обуславливающая и политические установки и моральные ценности современного мира.

Охарактеризуем материал исследования.

Дефиниции значений соответствующих слов фиксировались по 3 словарям: Толковый словарь русского языка начала ХХI века(2008), Словарь Ожегова (1984), Толковый словарь Ефремовой (2000).

«Толковый словарь русского языка начала ХХI века», имеющий подзаголовок «Актуальная лексика», содержит около 8500 слов и устойчивых словосочетаний. По словам составителей словаря, его объектом «является та часть современного русского языка, в которой нашли отражение наиболее существенные и очевидные процессы последних лет ХХ-ХХI в., оказавшие влияние на становление русского языка и на **языковое сознание его носителей**» (выд. нами) Вспомогательным словарем, служащим источником лексического фонда эпохи «до великих преобразований», является словарь Ожегова издания 1984 года, то есть периода, когда общественное сознание находилось в преддверии перемен. Роль этого словаря в жизни советского общества справедливо, на наш взгляд, охарактеризовала Ю.Н.Михайлова: «Этот словарь рассчитан на широкие читательские массы, и его влияние на формирование общественного языкового сознания особенно велико».¹⁰ Выбор данных словарей обуславливается тем фактором, что их издание относится к разным периодам общественной и социальной жизни России, характеризующимся как бурным соприкосновением с явлениями западной культуры, так и общим изменением состава ментальных и материальных феноменов, отражение которых в сознании носителей русского языка должно было привести к изменению ментального артефакта,

---

¹⁰ Михайлова, Ю. Н. (2004). Религиозная православная лексика и ее судьба (По данным толковых словарей русского языка). Дис. ... канд. филол. наук, УрГУ Екатеринбург. Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content> (См. 07.03.2012).

называемого «картиной мира». Кроме названных, к исследованию в качестве вспомогательного материала привлекался один из новейших словарей – «Новый толково-словообразовательный словарь русского языка» Т. Ф. Ефремовой (2000 г), насчитывающий 136 тыс. словарных единиц. «Этот словарь, в котором содержится несколько сотен тысяч слов, каждое из которых имеет объяснение значения и различных толкований, является одним из лучших. Словарь русского языка Ефремовой – это не просто хороший толковый словарь. Он вместе со словарями Даля и Ожегова составляет ту самую троицу, которая должна быть у каждого, кто по-настоящему любит родной язык и желает иметь под рукой русский толковый словарь».¹¹ Словарь Ефремовой использован с той целью, чтобы показать возможные промежуточные изменения в лексиконе и сравнить толкования в словаре, претендующем на авторитетность, с толкованиями в Словаре актуальной лексики, фиксирующем некоторое сиюминутное состояние языка. Если слово из «Толкового словаря русского языка начала XXI века» не имело «представительства» в словаре Ожегова или словаре Ефремовой, мы обращались и к другим современным словарям русского языка для того, чтобы сравнить представление значений слов, вошедших в язык сравнительно недавно. В редких случаях – чтобы уточнить судьбу слова в русском языке и установить возможный процесс ресемантизации - мы обращались к словарю Даля.¹² В исследовании также широко используются электронные ресурсы (форумы, версии СМИ) с целью установления того, как используются анализируемые слова в повседневной коммуникации. Электронные ресурсы отражают использование слова в дискурсе публичной коммуникации, в них может выражаться позиция любого члена

---

¹¹ Ефремова, Т.Ф. (2000). Новый толково-словообразовательный словарь русского языка. Москва: Дрофа, Русский язык.

¹² Говоря об основных процессах в русском языке постперестроечного периода, Г.Н. Складаревская называет три основных: 1) уход из активного употребления в пассив целых лексических пластов, отражающих реалии и категории советской эпохи и составлявших в прошлом своеобразный языковой фон; 2) возвращение с периферии общественного языкового сознания в активное употребление лексики, связанной с наименованиями "вернувшихся" в жизнь нашего общества реалий, некоторых общественных явлений, а также нравственных категорий; 3) процесс ресемантизации - он связан с восстановлением исходных значений слов за счет снятия идеологических наслоений и запретов советского времени. Складаревская, Г. Н. (2001). Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы. *Исследования по славянским языкам*, № 6. Сеул, с. 178. Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/sklyarevskaya-01.htm> (См. 14.03.2012).

общества. Поэтому принцип отбора ресурсов не имеет значения, так как современное сознание носителя русского языка проявляет себя в дискурсах любого типа.

Цель исследования - реконструкция фрагмента картины мира и выявление изменений в ней на основе лексикографически зафиксированных количественных и качественных данных, имеющих место в классе существительных со значением лица в отдельных тематических группах на рубеже XX и XXI веков.

Для достижения поставленной цели в работе решаются **следующие задачи**:

1. выделить из «Толкового словаря¹³» (2007) корпус агентивных существительных, найти основания для их категоризации и разделить на соответствующие группы;

2. описать изменения в значениях слов по сравнению с языком-источником заимствований, если они произошли, или со словарем Ожегова; мотивировать различие словарного состава или словарных дефиниций существительных лица в словаре советской эпохи и Толковом словаре русского языка начала XXI века;

3. проанализировать смысловые связи слов, устанавливаемые в рамках тематической подгруппы, предложить способ их системного описания и, таким образом, установив связи как между словами, так и стоящими за ними явлениями, реконструировать фрагмент картины мира;

4. проанализировать совокупность иллюстративных контекстов к существительным со значением лица с тем, чтобы дополнить сведения о референтной отнесенности слова, если представление лексического значения не позволяет этого сделать. В результате привлечения иллюстративных контекстов происходит расширение знаний читателя о репрезентируемом словарной статьей явлении и, таким образом, формируется фрейм соответствующего явления, то есть структура знаний энциклопедического характера;

5. сравнить, насколько описание дефиниций в словаре совпадает с дискурсивными характеристиками слова, то есть с его контекстуальным окружением,

---

¹³ Далее:САЛ –словарь актуальной лексики

референтной отнесенностью, коннотативными характеристиками в дискурсе публичной коммуникации.

б. оценить картину мира, создаваемую словарем в его определенном фрагменте, с той картиной мира, которая конструируется при пользовании специализированными источниками (с этой целью привлекаются электронные ресурсы разного вида - специализированные экономические документы, комментарии религиозных деятелей, политологов и т.п.).

Теоретическая новизна работы. Традиционно работы, связанные с понятием «картина мира», носят этнолингвистический характер, анализируя специфику национальной картины мира. Эта работа не относится к сфере этнолингвистики, анализируется не картина мира, как имеющая национальную специфику, а картина мира, создаваемая словарем русского языка определенного временного периода. Теоретическая новизна работы заключается

- в выходе за пределы собственно семантической или деривационной специфики анализируемых существительных и переходе к уровню представленности фрагментов действительности в сознании носителей языка, если судить об этом сознании по данным анализируемого словаря;

- материалом для реконструкции картины мира впервые является словарь, а не лингвоспецифичные концепты, пословицы, художественные тексты как репрезентанты национального или авторского взгляда на мир. При этом словарь рассматривается нами как гипертекст, то есть текст, состоящий из парадигматически организованного материала, чтение которого требует интеллектуальных усилий от реципиента, переходящего на основе логической смежности или ассоциаций пошагово от одной словарной статьи к другой;

- если говорить о сравнении словарей советской и постсоветской эпохи, то оно проводилось к нынешнему моменту только на материале православной лексики (см. ниже), другие лексические подсистемы не исследовались. Таким образом, теоретическая новизна работы заключается и в расширении объекта лексикографических исследований в заданном аспекте.

Практическая ценность работы. Работа касается изменения русской лексики в постсоветский период и вписывается в значительное число исследований по этим проблемам, в силу чего может быть использована при изучении русского языка и как родного, и как иностранного, с одной стороны, с другой - в курсах лексикологии и семантики русского языка.

Гипотеза диссертационного исследования. Словарь, рассматриваемый как гипертекст, дает возможность реконструировать картину мира языкового коллектива в определенный временной период. Гипотеза связана с введением понятия «гипертекст», которое позволяет не только переходить от одной словарной статьи к другой, но и привлекать из других источников отсутствующие в данном словаре статьи, заглавные слова которых возникают в сознании читателя по ассоциации при чтении данного словаря. Таким образом, упор делается на сознание потребителя словаря, обладающего определенным интеллектуальным багажом, на основе которого вырисовывается картина мира данного словаря. Картины мира, создаваемые разными словарями, могут различаться как в силу происшедших изменений внеязыковой реальности, так и в силу мировоззренческих установок их составителей. При этом изменения могут касаться как собственно словарного состава языка, так и изменения значений, представленности семантической структуры слова, коннотативных компонентов соответствующих значений. Изменения происходят по принципу отталкивания от прежней картины мира (изменение ценностных характеристик обозначаемых явлений) или ее пополнения новыми элементами.

Мы отвлекаемся от понятия «национальный менталитет», который также реконструируется рядом исследователей по данным словарей национального языка, и говорим только о картине мира (понимаемой в духе Л. Витгенштейна) носителей данной культуры, реконструируемой по данным словаря определенного временного периода, то есть о явлении динамическом, а не статическом.

Методология и методы исследования. Методологической основой работы являются философские идеи Л.Витгенштейна о картине мира как модели действительности, где элементы находятся в определенной связи, и о «языковости любого опыта», а также идеи М.Хайдеггера о картине мира, существование которой

возможно только при нацеленности человека на мир, человека, желающего представить сущее целиком. Поскольку картина мира представляет собой взаимосвязь упорядоченных элементов, методами ее описания могут быть методы, способные вскрыть смысловую общность слов и их упорядоченную организацию. Такими методами нам представляются

- компонентный анализ, позволяющий сопоставить дефиниции слов по их составляющим (он используется во всех главах диссертации, где проводится анализ материала);

- идеи модели Мельчука-Жолковского «Смысл-Текст», в частности, идеи лексических параметров и лексических функций, позволяющие увидеть смысловую общность слов в тех случаях, где компонентный анализ может не обнаружить общих семантических компонентов значения. В таком случае слова могут быть объединены на основе общности функций, выполняемых их референтами, что и позволяет сделать данная модель. Модель «Смысл - Текст» находит применение во второй и четвертой главах диссертации.

- методы логической семантики (установление референции слова) – дефиниции словарей чаще всего отражают сигнификативные, а не денотативные значения, в силу большего постоянства первых и изменчивости вторых (например, слово *дольщик* изменило денотативный класс явлений, к которому относилось в 19 веке, но не изменило сигнификативного значения: ‘тот, кто имеет долю в определенном деле’). Поскольку анализируемый нами словарь включает обозначения новых реалий, представляется необходимым уточнение границ денотативного класса, обозначенного соответствующим существительным, что, в свою очередь, коррелирует с представлениями носителя языка об обозначаемых явлениях.

- Отсюда возникает необходимость и в еще одном методе: наблюдение за дискурсивным поведением слов (контекстуальный анализ), что позволяет выявить референцию слова и прагматические коннотации слова (обозначаемого явления) в дискурсах публичной коммуникации и специализированных источниках. Эти методы используются во всех практических главах диссертации

На защиту выносятся положения.

1. Гипертекст словаря позволяет реконструировать картину мира как упорядоченную модель действительности.

2. Существительные со значением лица САЛ, прочитанного как гипертекст, позволяют делать выводы о доминирующих тенденциях экстралингвистической реальности – ее политической, экономической, религиозной сфер.

3. Анализируемые группы существительных лица могут быть описаны как система – через набор определенных признаков. Особенность современной политико-экономической организации жизни, отражаемая в толкованиях слов, такова, что признаки, являющиеся дифференциальными, могут совмещаться в структуре одного значения слова и стоящего за ним явления.

4. Фрагменты картины мира в САЛ отличаются от соответствующих фрагментов реальности, создаваемой словарем Ожегова и специализированными источниками. Создаваемую словарем картину можно охарактеризовать как «расплывчатую», отражающую такое свойство современного сознания, как приблизительность и «сублогичность» (отсутствие стремления к установлению четких границ между явлениями).

Структура работы. Работа состоит из введения, 3 глав, заключения, списка литературы и приложения. Во введении кратко характеризуется актуальность исследования, объект и материал исследования, кратко реферирована степень исследования проблемы, формулируются цели, задачи и положения, выносимые на защиту.

Глава I. Теоретические основания исследования. Основные понятия. В первой главе реферирована научная литература, подробно описывается методология, методы исследования, а также дается характеристика основных понятий, используемых в качестве научного аппарата исследования.

Теоретическую базу исследования составили труды таких философов, как Л. Витгенштейн и М. Хайдеггер, и таких лингвистов, как В.В. Виноградов, Ю.Д. Апресян, И.С. Мельчук, А.К. Жолковский, Дж. Филлмор, диссертации Ю.Н. Михайловой, З.С. Ахматьяновой, Н.О. Труфановой, И.В. Желябовой и др..

Существительные русского языка со значением лица имеют богатую традицию исследований, которые, в основном, проходят в русле описания, предложенного В.В.Виноградовым, – по анализу суффиксов существительных, способствующих выражению тех или иных значений. Тема предлагаемой к защите диссертации в определенном аспекте рассматривается российскими лингвистами (Ю.Н. Михайлова, 2004; И.В. Баданина, 2009) . Исследователи прослеживают судьбу православной лексики по разным словарям, а также изменения в корпусе существительных по двум изданиям анализируемого нами словаря - САЛ 2001 и САЛ 2008. Наша работа отличается от названных работ российских исследователей: мы сравниваем корпус слов трех групп по САЛ и словарю Ожегова, а также привлекаем для сравнения Толковый словарь Ефремовой (2000), наиболее близкий по дате издания к САЛ, уточняем референцию описываемых слов, устанавливаем смысловые связи между ними, фиксируем изменение значений слов выделенных групп, фиксируем и отсутствие отдельных слов, присутствующих в словаре Ожегова, определяем оценочные и смысловые коннотации и на этом основании выносим суждение об устройстве тех или иных фрагментов действительности по данным словаря.

В подразделе **1.2. Методология исследования** мы подробно описываем исходные теоретические положения, обуславливающие метод исследования и набор основных понятий. Методологическим основанием исследования являются положения Л.Витгенштейна и М.Хайдеггера и о так называемой «картине мира». В российском языкознании существуют непростые отношения между содержанием терминов «картина мира» и «языковая картина мира» - дискуссионность составляет содержание последнего, оно периодически претерпевает смену толкований (обзор проблематики в: Пищальникова, В. А. Общее языкознание. Барнаул, 2001). Если принять идею Витгенштейна о том, что наш опыт имеет только языковую природу и все, что является предметом исследования, уже «охвачено горизонтом языка», то можно избежать вопроса о необходимости различать «картину мира» и «языковую картину мира» - всякая картина мира существует постольку, поскольку существует язык. Для нашего исследования важна также и идея М Хайдеггера о том, что картины мира сменяют друг друга. Эта мысль важна в том отношении, что, во-первых, мы

предполагаем сменяемость картин мира в рамках одного языка и даже возможность сосуществования разных картин мира в рамках его синхронного состояния; во-вторых, мы можем выяснить принципы этой сменяемости: уходят ли отдельные элементы прежней картины мира, наделяются ли они новыми смыслами и оценками или приходят новые смыслы, сосуществующие со старыми?

В подразделе **1.2.** выделяются отдельные главки: **1.2.1. методы исследования и 1.2.2. методика исследования.** О методах мы говорили выше, методика описывается следующим образом:

- мы сравниваем корпус выделенных слов в САЛ 2008 года со Словарем русского языка Ожегова как наиболее популярным лексикографическим изданием позднего советского периода - в этом случае могут быть более очевидными общественно-политические и религиозные изменения в картине мира носителей русского языка, можно говорить о целых подсистемах лексики, вошедших в ее состав или ушедших из него;

- в связи с системными связями между элементами картины мира мы стремимся к установлению системных связей внутри выделенных на материале словаря подсистем - выясняем семантические различия в синонимических парах, выделяем гиперо-гипонимические отношения, выделяем типовые значения, характерные для единиц лексических подсистем, Такая методика дает возможность установить связи между «элементами картины»;

- для установления «актуальных» значений слов мы сравниваем данные словаря не только с другими словарями, но и с употреблением анализируемых слов в речи носителей русского языка - пользователей интернета, субъектов дискурса публичной коммуникации. Это позволяет установить, с одной стороны, насколько «Толковый словарь актуальной лексики» действительно отражает «обыденное сознание», которое меняется весьма быстро в связи с экономической и политической ситуацией в стране, а с другой - уточнить референцию анализируемых слов в дискурсах публичной коммуникации;

- сравниваются толкования слов в САЛ, обычно использующихся в специальных дискурсах (религиозный, экономический), с их толкованием в специализированных словарях и других специализированных источниках (контекстах, авторами которых являются политологи, религиоведы, экономисты). Это делается для того, чтобы оценить точность дефиниций, предлагаемых в САЛ;

- мы сравниваем словарные статьи анализируемых слов, из которых вырисовывается соответствующее понятие, с понятиями, актуальными для дискурсивных практик тех языков, откуда в русский язык эти слова-понятия пришли, и таким образом выявляем «русские модификации» соответствующих понятий, стоящих за словом.

В подразделах **1.3.** и **1.4.** описываются основные теоретические понятия и понятия, используемые для определения знаний, связанных со словом, необходимые при анализе названных групп. К ним относятся:

- словарь как гипертекст
- картина мира (языковая картина мира)
- обыденное сознание
- существительные со значением лица
- денотативный класс
- референция слова
- фрейм
- лексический параметр (функция)

В главе **2 Религиозная картина мира в зеркале существительных со значением лица (по данным Толкового словаря русского языка начала XXI века)** рассматриваются 109 существительных- религионимов, которые разделены нами по группам и рассматриваются в соответствующих подразделах: **2.1. Религиозная ситуация в мире по данным САЛ;** **2.2. . Названия служителей культа как фрагмент картины мира носителя русского языка по данным САЛ** и **2.3. Названия лиц, принадлежащих к потустороннему миру или имеющих с ним связь.**

Под религиозной ситуацией понимается «такое положение дел в мире, регионе и государстве, которое характеризуется наличием, характером и интенсивностью религиозных проявлений, динамикой и направленностью их изменений, характером и степенью их воздействия на общество».¹⁴ Естественно, что конец XX века - начало XXI ознаменовались изменением религиозной ситуации в мире: с одной стороны, социально-политические изменения в российском обществе привели к возрождению влияния церкви, увеличению числа людей, позиционирующих себя как верующие, с другой стороны, отсутствие особых ограничений в выборе конфессии и открытость мира стали причиной появления в России новых конфессиональных групп, не вписывающихся в «традиционные» религии. Анализ представленности религиозной ситуации в мире в САЛ позволяет сказать, что САЛ отражает религиозную ситуацию в мире гораздо более подробно, нежели это делал словарь советского периода. Способ подачи лексики со значением конфессиональной принадлежности создает впечатление широкого присутствия религиозного начала в картине мира носителей русского языка (отдельные словарные статьи существуют для именованя лиц мужского и женского пола, а также для существительных множественного числа: напр., *католик, католики, католичка*-3 словарные статьи.). Увеличение роли ислама в жизни современных сообществ, преломленное в сознании носителей русского языка, отражено в САЛ значительным увеличением слов с компонентом «ислам» - **1** слово в СО (*мусульманин*) и **5** в САЛ – *мусульманин, правоверный, исламист, ваххабит, шахид*.

В **2.2.** мы отметили пять признаков, которые могут структурировать картину церковной иерархии, создаваемую гипертекстом словаря: **1)** вид конфессиональной принадлежности; **2)** деление на священнослужителей и церковнослужителей; **3)** признак «стоять во главе»; **4)** место обитания (монастырь/не монастырь); **5)** мужская – женская религиозная община.

В **2.3.** мы выделили следующие подгруппы:

---

¹⁴ Понятие религиозной ситуации и ее особенности в современном мире. Christian-Web, История и современность христианства. Режим доступа: <http://www.christian-web.ru/study-302-1.html> (См. 04.04.2012).

1. обитатели горного мира: *Ангел, Ангел-хранитель, Апостол, Апостолы, Архангел, Бог, Богоматерь, Богородица, Господь, Матерь, Спаситель, Христос;*

2. слова с компонентом «святой»: *Блаженный, Великомученик, Великомученица, святая, святой, чудотворец, угодник;*

3. с компонентом «имеющий связь с потусторонними силами»: *ведун, ведунья, ведьма, колдун, колдунья, шаман, шаманка.*

4. Видимо, отдельно следует выделить номинацию персонажа, отторгнутого от горного мира – *Сатана/ дьявол.*

Глава заключается **выводами.**

1. В словаре представлены 3 группы номинаций, называющих лица по принадлежности к миру религии: а) названия представителей различных конфессий и сект; б) названия служителей культа в рамках разных конфессий; 3) названия лиц, относящихся, согласно религиозным представлениям, к потустороннему миру или связанных с ним. Таким образом, и религиозная картина мира может быть структурирована по этим признакам.

2. Количество таких номинаций превышает их число в словаре Ожегова: первая группа представлена в СО 12 словами, а в САЛ – 25-ю. Группа имен служителей культа отличается в САЛ от словаря Ожегова на 17 слов. Увеличение числа слов происходит за счет включения названий ветвей религии, которые ранее, в силу их признания сектантскими, не включались в СО (*иеговисты, адвентисты*) или не были столь популярными в религиозной ситуации прошлого (*сатанисты*), а также за счет включения большего количества слов, связанных с мусульманской религией. Вместе с тем в САЛ отсутствуют некоторые номинации представителей других религий, имеющиеся в словаре Ожегова (*пастор, раввин*), что говорит о вкусовой избирательности составителей словаря.

3. Анализ дефиниций показывает, что не все признаки, характерные для картины религиозной жизни (если судить по специальным источникам), особенно в той части, которая связана с именами служителей культа, присутствуют в качестве значимых компонентов толкований, позволяющих корректно представить картину христианской Церкви как религиозного института. Сказанное позволяет сделать вывод о том, что

религиозная ситуация отражается в картине мира носителей русского языка как весьма расплывчатая, представленная только отдельными содержательными компонентами соответствующих религиозных понятий.

4. Введение ряда слов придает картине мира несколько архаизированный характер, вместе с тем открывая глубинные слои русского языка, способные сегодня вновь пережить реактуализацию (*ведун, ведунья*).

Глава 3. . Политические партии и общественные движения – палитра современной политической жизни в гипертексте словаря. Рассмотрено 108 слов. Эта глава делится на подразделы: **3.1. Названия лица по принадлежности к политической партии или общественному мировоззрению (с компонентом: ‘отношение к коммунистической идее’), 3.2. Названия лиц по партиям и общественным движениям с демократической или неохарактеризованной политической принадлежностью.**

В первом подразделе мы выделили слова, которые называют: 1) лиц, принадлежащих к партиям и движениям с коммунистической/большевистской/националистической ориентацией: *большевики, зюгановец, зюгановцы, коммунист, коммунистка, коммунисты, нацбол, национал-большевик, лимоновцы, баркашовец, национал-патриот*; 2) политические группировки, характеризующиеся по симпатии к коммунистической и националистической идее: *красные, красный, левые, левый, ленинец, сталинист, неосталинист, некоммунист, посткоммунист, национал-радикал, наци, патриот, ура-патриот*; 3) слова, выражающие презрительное наименование симпатизирующих коммунистической идее: *коммуняки, коммунофашисты*. Кроме того существуют слова, в которых этот компонент устанавливается через апелляцию к общим знаниям читателя: *антиельцинист, антидемократ, антирыночник, антиреформатор*. В значениях этих слов не зафиксированы соответствующие компоненты, и только фреймовая семантика - структура знаний, включающая знание общественного контекста - позволяют соотносить их с проанализированными номинациями. Второй подраздел не делится на отдельные подгруппы. Большинство составляющих его слов не имеет аналогов в

словаре Ожегова, что объясняется новой политической системой России – многопартийностью. Глава заключается **выводами**:

1. Значительная часть российской политической жизни отражается в словаре через набор четырех признаков, переплетающихся в разных комбинациях – **коммунистический, националистический, сталинистский, недемократический**. Подобно тому, как минимальные семантические признаки в компонентном анализе рождают неисчислимо множество значений словаря, так и здесь набор названных признаков рождает многообразие политической жизни России, отраженное в названиях партий.

2. Если коммунистическая и национальная установка отражаются в названиях партий, к которым принадлежат конкретные лица, то демократическая и либеральная тенденция в названиях партий практически не фигурирует (исключая казус ЛДПР – партии, дискурс которой антагонистичен либеральному дискурсу в его традиционном понимании).

3. Толкования не всегда позволяют судить об исповедуемых лицом общественных установках, так как сами названия партий, к которым лицо принадлежит, не являются говорящими. В таком случае требуются энциклопедические знания реципиента (напр., *эндеэровцы*). Во многих случаях словарь позволяет получить эти знания из иллюстративного материала – фрагментов дискурса публичной коммуникации.

4. Значительная часть номинаций образована от имен политических лидеров (*путинец, жириновцы, лимоновцы* и т.д.). Наличие подобных номинаций в достаточно большом количестве может свидетельствовать о том, что выбор общественно-политической платформы осуществляется лицом не только на основе идеологических установок, но и на основе приверженности политическому лидеру. С другой стороны, наличие таких обозначений партийной принадлежности можно интерпретировать и как знак надвигающегося раскола в партии, часть членов которой уже не хочет отождествлять себя с лидером.

5. На основе приведенных толкований можно судить об общественных предпочтениях создателей словаря, отразивших современную политическую жизнь

таким образом, что некоторые термины изменили свои коннотации по сравнению с их коннотациями в других анализируемых словарях (*патриот* – негативная коннотация; *правые* – колеблющаяся коннотация).

6. В целом Толковый словарь русского языка начала XXI века отразил современные политические актуальности и «гражданскую войну слов» - в его состав включены лексемы, являющиеся презрительным наименованием мировоззренческих установок Другого: *коммуняки*, *дерьмократы* и т.п. Эти лексемы, не считающиеся принадлежащими литературному языку, не отражены в словаре Ефремовой. Таким образом, механизм изменения картины мира связан с включением в нее новых элементов (слов в лексикон) и изменением оценочных коннотаций ряда слов.

7. Политическая жизнь России представлена в САЛ гораздо богаче, чем у его предшественников и «собратьев». Разумеется, причиной является сама экстралингвистическая реальность, гораздо более разнообразная по своей общественно-политической палитре, чем та, что могла быть представлена в словаре Ожегова. Гипертекст словаря позволяет судить о национальной и коммунистической идеях как доминирующих красках этой палитры.

Глава 4..Экономическая лексика и картина мира носителей русского языка. Рассмотрено 95 слов. Эта глава делится на 2 подраздела: **4.1 Названия лиц по их отношению к банковскому делу** и **4.2. Лексика предпринимательской деятельности (бизнес-лексика) в картине мира носителей русского языка по данным САЛ.**

Если сопоставить представленность группы **4.1.** в СО и САЛ, то можно сказать, что принципиальных изменений в этой подсистеме, в сравнении с политической лексикой, здесь не произошло: в словаре Ожегова отсутствуют такие слова, как *андеррайтер*, *векселедержатель*, *залогодержатель*, *кредитозаемщик*, *лизингодатель*, *лизингополучатель*, *картхолдер*. Как видим, заимствований в этой группе новых слов немного. Ряд слов в анализируемой группе изменили свою референтную отнесенность в сравнении с употреблением предшествующего временного периода, точнее, расширился или сузился денотативный класс, с которым это слово соотносится в современном русском дискурсе (*дольщик* - сужение; *плательщик* - расширение,

неплательщик – расширение). Если структурировать отношения в описываемой группе на основе понятия «лексическая функция», то мы можем получить следующую картину: учреждение (банк) – функции лица (клиента) по отношению к нему: 1) **кредитор** (гипероним) - **лицо, дающее деньги банку: векселедержатель, держатель, вкладчик, пайщик, дольщик, рантье, предьявитель**. Соответственно, банк выступает по отношению к этим лицам *векселедателем, кредитозаемщиком*; 2) **кредитозаемщик** (гипероним) – **лицо, должное банку деньги или другие материальные средства: лизингополучатель, заемщик**. Сюда же можно отнести и слова: *плательщик, неплательщик, недоимщик* – эти слова объединены на основе общего компонента: «возвращение денег банку». Клиентом банка является и картхолдер - лицо, которое, если опираться на знание этого фрейма, может быть как кредитором банка (иметь дебетную карточку), так и кредитозаемщиком (иметь кредитную карточку); 3) банк - **работник банка, его владелец** (*банкир, андеррайтер*). Разумеется, одно и то же лицо можно рассматривать как исполнителя разных ролей - пайщик является одновременно и вкладчиком банка и его владельцем (в ситуации паевого банка). Сложность устройства банковских отношений и изменение их специфики (появление новых видов банковской деятельности) отражается на возможности дать однозначное и очень четкое представление об исполняемой лицом функции, тем более в рамках неспециализированного словаря. На наш взгляд, мы предложили принцип систематизации значений в рамках анализируемой группы. Если говорить о специфике САЛ по сравнению со словарями более ранней эпохи, то общим выводом может быть следующий: значительное число функций, выполняемых ранее лицами, сегодня переходит к организованным структурам, что отражается в толковании через компонент «юридическое лицо».

В подразделе **4.2.** произошли большие изменения по сравнению с группой слов, представленных в СО. Так, появилась целая микрогруппа слов со значением посредничества, отсутствовавшая в СО (19 слов). Большинство слов, приведенных в САЛ, имеют толкование, которое можно назвать очень специализированным, то есть обыденное сознание не может установить референтную отнесенность таких слов (напр., САЛ: «*мерчандайзер* и *мерчендайзер* - (из англ.) экон. Специалист по

мерчандайзингу. *Merchандайзинг*. экон. Комплекс мер, направленных на привлечение внимания покупателей, стимулирование торговой деятельности, планирование и ведение торговли путем представления продукта на нужном рынке в нужное время»). В то же время Словарь бизнес-терминов дает гораздо более простое толкование: «подготовка к продаже товаров в розничной торговой сети: оформление торговых прилавков, витрин, размещение товара в торговом зале, представление сведений о товаре»).

Глава заканчивается **выводами:**

1. Значения слов первой группы могут быть систематизированы на основе идеи лексических функций: а) *лицо - кредитор*; б) *лицо – кредитозаемщик*; в) *лицо - владелец банка*. Вторая подгруппа позволяет приписать ее членам на основе идеи лексических параметров один из трех признаков: *лицо-предприниматель*, *лицо-посредник*, *лицо - наемный работник*.

2. По сравнению со словарем Ожегова увеличилась доля слов со значением посреднической деятельности, что отражает роль посредничества в современном мире. По сравнению с СО и со словарем Ефремовой можно говорить о снятии идеологических коннотаций у слов со значением предпринимательства, что делает экономическую картину мира в САЛ более свободной от политизации. Таким образом, механизм изменений картины мира связан с пополнением новыми элементами, снятием идеологических коннотаций, изменением денотативной отнесенности слова.

3. Толковый словарь актуальной лексики XXI в. не позволяет четко осознать денотативный класс новых явлений и их связь на основании чтения словаря как гипертекста. Иллюстративный материал не обладает объяснительной силой. Переход от одной статьи к другой затруднен из-за отсутствия видимых связей между значениями слов. Необходимо привлечение фоновых знаний читателя такого текста и специализированных источников (например, связь между словами *рантье* и *кредитор банка*).

Заключение. В начале работы была выдвинута гипотеза о том, что словарь может быть прочитан как гипертекст (нелинейно и с привлечением текстов-вставок, то есть привлекаемых исследователем по ассоциации). Думается, что гипотеза

подтвердилась: словарь, прочитанный как гипертекст, позволяет реконструировать фрагменты картины мира, покрываемые соответствующим фрагментом словаря.

Итак, мы прочитали словарь как гипертекст, то есть текст, смысловые фрагменты которого находятся не в линейных отношениях, а соединяются в одно целое (фрагмент модели действительности – картины мира) при переходе от одной словарной статьи к другой. Переход осуществляется на основе логических и ассоциативных связей, возникающих между заглавными словами словарных толкований. В результате такого чтения, сконцентрированного на существительных лица определенной семантики (рассмотрено около 300 словарных статей), была реконструирована определенная модель действительности, создаваемая названным словарем (когнитивный аспект исследования), уточнены и систематизированы значения слов внутри групп с привлечением специализированных словарей и дискурса публичной коммуникации (семантический аспект исследования), объяснены изменения актуального лексикона русского языка, связанные с изменениями экстралингвистической действительности (культурологический аспект исследования).

Полученные выводы можно систематизировать следующим образом:

I. Религиозная картина мира в САЛ может быть структурирована по трем параметрам на основании имен лица, используемых в религиозном дискурсе: а) названия представителей различных конфессий и сект; б) названия служителей культа в рамках разных конфессий; в) названия лиц, относящихся к потустороннему миру или связанных с ним. Количество таких номинаций превышает их число в словаре Ожегова (примерно на 30 лексических единиц). САЛ отражает религиозную ситуацию в мире гораздо более подробно, нежели это делал словарь советского периода. Значительно увеличила свое присутствие лексика, связанная с мусульманской принадлежностью лица. Способ подачи лексики со значением конфессиональной принадлежности создает впечатление широкого присутствия религиозного начала в картине мира носителей русского языка. Изменения коснулись и структуры самих дефиниций религионимов: если словарь Ожегова относил референты анализируемых слов к одному из возможных миров, то есть к миру религии, то САЛ снимает эту часть толкования (*по религиозным представлениям*), изображая референт как явление

реального мира. Места для атеистических представлений не предусмотрено этим словарем.

Анализ дефиниций показывает, что не все признаки, характерные для картины религиозной жизни, присутствуют в толкованиях в качестве компонентов значения, позволяющих корректно представить картину сосуществования религиозных конфессий (напр., *ваххабит*). Можно сказать, что религиозная ситуация, если судить по ней на основании данных словаря, отражается в картине мира носителей русского языка как весьма расплывчатая, в ней не различаются существенные моменты, позволяющие установить связи между явлениями (напр., *священник – иеромонах*). Включение и трактовка одних слов и исключение других позволяет говорить о субъективной интерпретации религиозной ситуации в мире составителями словаря.

II. Наибольшие изменения коснулись состава лексики политической и общественной принадлежности лица. Здесь язык проявил свои креативные возможности в создании новых, собственно русских номинаций: *коммуняки, коммунофашисты, дерьмократы* и т.п. Дефиниции слов общественно-политической лексики демонстрируют общественные предпочтения составителей словаря (напр., *патриот*).

Гипертекст словаря позволяет судить о национальной и коммунистической идеях как доминирующих красках политической палитры, в то время как демократическая или либеральная идея практически не присутствуют в номинациях политической жизни России.

Анализ выявил любопытную тенденцию российской политической жизни: именовать лицо не по его партийной принадлежности, а по фамилии лидера той или иной политической партии. Эта особенность может трактоваться как некоторая несформированность политических платформ, когда участие в политической жизни определяется не мировоззренческими установками политического субъекта, а его приверженностью определенному политическому лидеру (*явлинцы, лимоновцы, зюгановцы*).

III. Изменения, происшедшие в группе экономической лексики целесообразно описывать, разделив эту группу на 2 подгруппы: «банковская лексика» и «лексика

предпринимательства». Если сопоставить представленность первой подгруппы в СО и Словаре актуальной лексики, то можно сказать, что принципиальных изменений в этой подсистеме, в сравнении со второй подгруппой, здесь не произошло. В первой подгруппе прибавилось 7 слов по сравнению со словарем Ожегова, во второй – появились целые микрогруппы, отсутствовавшие в СО - это прежде всего лексика со значением посредничества (19 слов). Установление семантических связей между словами этой группы возможно на основе использования модели «Смысл - Текст» - выделяются подсистемы слов, реализующих отношения: учреждение (банк) – функции лица по отношению к нему: а) лицо, дающее деньги банку; б) лицо, берущее деньги или другие материальные средства; в) лицо как работник банка, его владелец. На наш взгляд, мы предложили принцип систематизации значений в рамках анализируемой группы.

Если говорить о специфике САЛ по сравнению со словарями более ранней эпохи, то общим выводом может быть следующий: значительное число функций, выполняемых ранее лицами, сегодня переходит к организованным структурам, что отражается в толковании слов через компонент «юридическое лицо».

Подводя итог сказанному, мы хотим подчеркнуть, что мы проводили уточнение значений слов, опираясь при этом не только на данные анализируемых словарей, но и на различные специализированные источники. В ходе работы перед нами возникал вопрос: нужно ли стремиться к дифференциации значений, устанавливая их семантическую структуру, к классификации значений по тем или иным параметрам, если сами эти параметры не указаны в дефинициях исследуемого словаря? Мы полагаем, что степень дифференциации значений определенной подсистемы, представленной в обычном словаре, отражает точность представлений носителей культуры о том или ином явлении или формирует ее. «Толковый словарь русского языка начала XXI» еще не может претендовать на высокую оценку степени точности в репрезентации значений, вместе с тем он отвечает духу времени, когда стремление к определенности считается практически недостижимым, а сублогический подход – напротив, соответствующим природе человеческого знания.

Pagrindiniai darbo teiginiai pateikti straipsniuose:

1. Religinė pasaulio situacija, remiantis XXI amžiaus aktualiosios leksikos žodyno duomenimis. (pagal asmenį žyminčius daiktavardžius, įvardijančius religinę priklausomybę) „Respectus Philologicus“ 2012 Nr. 21(26) ISSN 1392–8295 p. 120–131.
2. Asmenį žymintys daiktavardžiai, įvardijantys religinę priklausomybę (remiantis XXI amžiaus aktualiosios leksikos žodynu). INSTYTUT RUSYCYSTYKI UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO Człowiek Świadomość Komunikacja Internet Redakcja naukowa Ludmiła Szypielewicz Warszawa 2012 ISBN: 978-83-61116-21-9 ISSN: 0239-3506 p. 752–756.
3. Politinės partijos ir visuomeniniai judėjimai: šiuolaikinio politinio gyvenimo paletė „XXI amžiaus pradžios rusų kalbos aiškinamojo žodyno“ hipertekste.
Политическая лингвистика ФГБОУ ВПО
П50 «Урал. гос. пед. ун-т» – Екатеринбург, 2013. – Вып. 1(43) ISSN 1999-2629 p. 90–100.

Disertacijos problematika buvo pristatyta skaitant pranešimus mokslo konferencijose:

1. Religinės pasaulio situacijos atspindys šiuolaikiniuose rusų kalbos žodynuose (pagal XXI amžiaus aktualiosios leksikos žodyną). V tarptautinė Varšuvos mokslo konferencija „Rusų kalba Europos ir pasaulio kalbos ir kultūros erdvėje: žmogus, sąmonė, komunikacija, internetas“.
Varšuvos universiteto Rusistikos institutas, 2012 m. gegužės 9–13 d.
2. Religinės pasaulio situacijos atspindys šiuolaikiniuose rusų kalbos žodynuose. VII tarptautinė mokslo konferencija „Žmogus kalbos erdvėje“, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2012 m. gegužės 18–19 d.

Žinios apie doktorantę

Liudmila Kravcova (g. 1958) 1975 – 1979 m. studijavo rusų kalbą ir literatūrą Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute, 2000 – 2002 m. studijavo Kauno technologijos universitete, Socialinių mokslų fakultete ir įgijo viešojo administravimo magistro laipsnį. Nuo 2007 dirba dėstytoja Kauno technologijos universitete. 2010 įstojo į Filologijos krypties doktorantūrą Vilniaus universitete.

L. Kravcova 2010-2012 m. skaitė du pranešimus tarptautinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje, parengė tris mokslines publikacijas disertacijos tema.

L. Kravcovos tyrinėjimo sritys: kognityvinė lingvistika, dalykinių ir techninių tekstų vertimas.